ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 790 Ft
2019. október / XXXI. évfolyam 8. szám

szombat

Konrád Miklós: Miért akartak a neológok egyesülni az ortodoxokkal?

Kovács András: A Kádár-rendszer és a zsidók

Az amerikai politika és a Holokauszt

Borhi László, Laczó Ferenc írásai, interjúk amerikai történészekkel

Gellért Ádám a magyar holokausztkutatásokról

ÚJÉVI KÖSZÖNTŐ

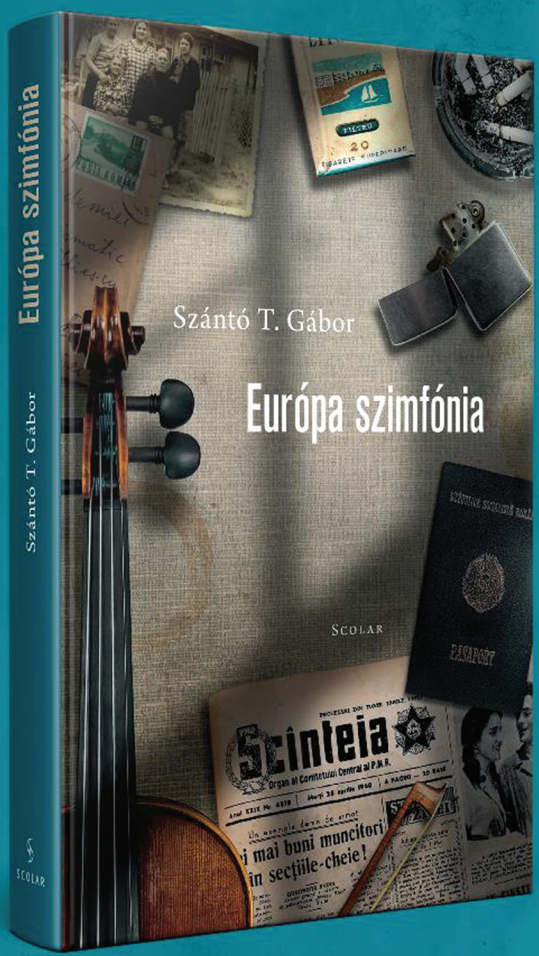
A Magyarországi Cionista Szövetség a SZOMBAT folyóirat szerkesztőségének és minden kedves olvasójának békés, eredményekben gazdag 5780. zsinagógai évet kíván.

Kívánjuk, hogy partner kapcsolataink fejlődésének további feltételeit közösen alakítsuk ki. Tegyünk együtt a virágzó zsidó közéletért, politikai, társadalmi, kulturális érdekeink érvényesítéséért, értékeink megőrzéséért! Határozottan lépjünk fel együtt a megosztásunkra, a múlt meghamisítására való minden törekvéssel szemben!

A közös munkához barátainknak, együttműködő partnereinknek, a magyarországi zsidóságnak az Élet Könyvébe hosszú életre való beírást és bepecsételést kívánunk! Figyeljünk együtt a sófár hangjára!

dr. Kardi Judit elnök

Magyarországi Cionista Szövetség

Európa szimfónia

Szántó T. Gábor új regénye

Az *Európa szimfónia* a diktatúra idején játszódó regény. Az erdélyi román–magyar családban nevelkedő zenész fiú, András felnőtté válása a hidegháború és a Securitate árnyékában, s egy határokon átívelő szerelem vonzásában a zsidó Maiával Kolozsvár és Nyugat-Berlin között, ahol kortársai a ’68-as diákmozgalmak és a terrorizmus légkörében keresik saját útjukat.

Szántó T. Gábor új regényében, akárcsak világsikert aratott filmjük, az *1945* alapjául szolgáló elbeszélésében, radikális nyíltsággal, tárgyilagossággal és érzelmeket felkavaró módon nyúl a magyar történelem és Európa közelmúltjának legfeszítőbb kérdéseihez.

Az M&M Film lekötötte az *Európa szimfónia* megfilmesítési jogait.

A Scolar Kiadónál megjelenő regényt a Margó Irodalmi Fesztiválon és Könyvvásáron mutatják be a szerző jelenlétében október 10-én, csütörtökön, 19.00-kor a Várkert Bazárban, a Vásárszínpadon. Beszélgetőtárs: Wirth Imre.
A könyv a helyszínen 20% kedvezménnyel megvásárolható.

TARTALOM

4 | Konrád Miklós:
Miért akartak a neológok egyesülni az ortodoxokkal?

8 | Kovács András:
A Kádár-rendszer és a zsidók

11 | Laczó Ferenc:
Változó helyünk a holokauszt történetírásában

15 | Gellért Ádám:
A holokausztkutatás helyzete Magyarországon
(Reakció Laczó Ferenc írására)

19 | Vita a vészkorszak kutatásáról
a Holokauszt Emlékközpontban
(Bóka B. László)

22 | Roosevelt elnök és az európai zsidóság sorsa
(Richard Breitman történésszel Laczó Ferenc beszélget az Egyesült Államokról és a holokausztról)

26 | „A hadügy erőforrásait nem áldozhatják humanitárius célokra”
(Rebecca Erbeldinggel Laczó Ferenc beszélget Mentőhivatal c. könyvéről és a holokauszttal kapcsolatos amerikai politikáról)

32 | Borhi László:
„Kiirtanák az Európában utolsóként fennmaradt zsidó közösséget”

22–25. ROOSEVELT ELNÖK ÉS AZ EURÓPAI ZSIDÓSÁG SORSA

szombat

2019. október
5779. tisri

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor, Itamár Jáoz-Keszt
Komoróczy Szonja Ráhel
Korányi László, Kovács András
Novák Attila, Tatár György

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szász Anna Lujza szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Bassa László, Bóka B. László
Csáki Márton, Mátraházi (Suematra) Zsuzsa
Németh Ványi Klári, Szarka Zsuzsa
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Mazsihisz
Mazsök
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlapon: Roosevelt elnök aláírja a Németország elleni hadüzenetet 1941. december 11-én.
Forrás: Library of Congress

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2018. szeptember 6-án

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1054 Budapest, Tüköry utca 3.
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 6950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Konrád Miklós

MIÉRT AKARTAK A NEOLÓGOK EGYESÜLNI AZ ORTODOXOKKAL?

Mi aggasztotta leginkább a magyar zsidókat a dualizmus (1867–1918) korában? A kérdésnek ilyen formában nincs sok értelme, mivel az 1867-ben egyenjogúsított zsidó lakosság már a korszak elején sem alkotott homogén társadalmi csoportot, az elkövetkező félévszázad során pedig társadalmi és kulturális diverzitása folyamatosan tovább nőtt. Ha azonban a kérdést leszűkítjük arra, vajon mi foglalkoztatta legjobban azokat a neológ zsidókat, akik a felekezeti sajtó szerzőiként, rabikként, a hitközségek, a hitközségek képviseletét ellátó községkerületek és az azok felett álló Magyarországi Izraeliták Országos Irodája vezetőiként szakmai életük legalább egy részét a felekezeti közügyeknek szentelték, úgy már megkockáztatható a válasz: e réteg számára – nevezzük itt őket neológ aktivistáknak – a legégetőbb problémát a neológ polgárság zsidó identitásának a szétmállása, a zsidóellenesség továbbélése, valamint az ortodox zsidóság szervezeti különállása alkották.

Ami az utóbbit illeti, vagyis az 1868–69-es Izraelita Egyetemes Gyűlés akaratlan eredményeként létrejött különválást *kongresszusi* (köznyelven neológ), *orthodox*, illetve a két nagy táborhoz csatlakozni nem akaró *status quo ante* hitközségekre, noha a magyar zsidóság Európában unikális intézményes szakadásáról számos kitűnő írás született, érdekes módon egy sem tett kísérletet arra, hogy választ adjon a kérdésre, vajon a neológok miért akarták visszaállítani a honi zsidóság szervezeti egységét, miért törekedtek az ortodoxokkal való újraegyesülésre? A mulasztás annyiban érthető, hogy az egység visszaállítása érdekében tett lépések nem jártak sikerrel (az egyesülésre csak 1950-ben, a kommunista diktatúra kényszere alatt kerül majd sor), a meghiúsult kísérletek számbavétele pedig meddő és érdektelen feladatnak tűnhet. Ugyanakkor a mulasztás mégis meglepő. Egyrészt, mivel a dualizmus kori neológ zsidó lapok zömének, az izraelita községkerületek és az Országos Iroda vezetőinek mégiscsak ennek az egységnek a visszaállítása képezte egyik legfőbb törekvését. Másrészt, mivel dacára annak, hogy a neológ-ortodox szakadásról és következményeiről a korabeli neológ sajtó és az Országos Iroda által a kultuszminiszterhez felterjesztett memorandumok évtizedeken keresztül értekeztek, a kérdésre, vajon végsősoron miért kívánták visszaállítani a magyar zsidóság szervezeti egységét, az egyértelmű és egyöntetű válasz elmaradt. Unikális felelettel én sem szolgálhatok, ilyen nyilván nem is volt, néhány valószínűsíthető választ mindazonáltal az olvasó figyelmébe ajánlanék.

Ortodoxok neológ szemmel

Mielőtt azonban a tárgyra térnék, a kontextus jobb megértése érdekében szükségesnek látom bemutatni, melyek voltak a korszakban a neológ-ortodox szakadással és az ortodoxiával kapcsolatban hangoztatott főbb neológ állítások. E különféle állítások között nincs feltétlenül összefüggés, az érvek ugyanis az adott célok függvényében változtak.

Amennyiben a cél a „haladók" útjának az önigazolása, és ekképpen közvetetten az ortodoxia alapvetésének a cáfolata volt, úgy a neológok a nem zsidó kultúrának és az asszimilációnak a vallásossággal való összeegyeztethetőségét hirdették. **„Nem a tudomány okozta a vallástalanság elharapódzását", írta 1864-ben, a szakadás előtt öt évvel a *Magyar Izraelita* című hetilap**, „ennek folytán a tudomány nem ingatja meg a zsidóság alapjait". Ahogy pedig a felekezeti életben az 1860-as évektől aktív, 1905-től a neológ Országos Iroda elnöki tisztségét is betöltő Mezei Mór hangoztatta 1917-ben, „lehetünk jó magyarok, nem leszünk azért roszszabb zsidók". A „vakbuzgó" zsidó tehát nem azért járt téves úton, írta Szabolcsi Miksa, az *Egyenlőség* című legolvasottabb neológ hetilap főszerkesztője 1890-ben, mert féltette vallását, hanem mert elhitette magával, „miszerint az igazhitűség kizárja a modern míveltséget".

Abban az esetben, ha a neológ diskurzus célja a szakadás teológiai legitimitásának a megcáfolása volt, a hangsúly a neológ és ortodox vallásfelfogás közötti dogmatikai különbség tagadására helyeződött. Ha a zsidó vallás kapcsán lehetett egyáltalán dogmáról beszélni, úgy ez nem lehetett más, mint Maimonidesz tizenhárom hitelve, amelyet pedig neológok és ortodoxok egyaránt vallottak. Ami az egyik legkényesebb vitapontot, nevezetesen a *Sulchan Aruch*-hoz, vagyis a 16. században kompilált szertartás- és törvénygyűjteményhez való viszonyt illette, a neológok hol azzal érveltek, hogy az ortodoxok vádjával ellentétben a neológ hitközségek is a *Sulchan Aruch* alapján álltak; máskor azt hangoztatták, hogy maguk az ortodox hitközségek sem álltak a *Sulchan Aruch* alapján. A rítus, a szokások, vagy akár a vallási szabványok terén lehettek eltérések, de ezek távolról sem igazolhatták az ortodox tézist, miszerint a neológok egy az ortodoxoktól eltérő, mert az igaz judaizmus útjáról letért vallásfelekezetet alkottak.

A diskurzus célja a keresztények támogatásának az elnyerése is lehetett. Ez esetben a fenti érvek helyett annak hangoztatása lépett előtérbe, miszerint a neológok és az ortodoxok között igazából egyetlen valódi különbség létezett: az előbbiek szívvel-lélekkel magyarosodtak, az utóbbiak nem.

Amennyiben a cél annak az ortodox vádnak a cáfolata volt, miszerint a neológok sokkal kevésbé vallásosak, avagy immár egyáltalán nem azok, a neológok azt bizonygatták, hogy számos neológ hitközségben élő zsidó szigorúbban betartja a vallási előírásokat, mint egyes orthodox hitközséghez tartozó hitsorsosai, illetve hogy egész neológ hitközségek jámborabbak, mint némely ortodox hitközség.

Ha a neológ sajtó arról igyekezett meggyőzni olvasóit, hogy a „neológ" és „orthodox" megjelölések valójában nem is jelentenek semmit, rámutatott, miszerint ismételten előfordult, hogy egyes hitközségek valamilyen, legkevésbé sem vallási okból átálltak egyik táborból a másikba, neológ hitközségekből ortodoxok lettek és fordítva, mégpedig anélkül, hogy a címkeváltozás vallási profiljukban és szokásaiban bármiféle változással járt volna.

Ha azonban a cél a magyar zsidóság védelme volt, ami pedig az ortodox zsidók elleni támadások kivédését is magában foglalta, a neológ sajtó, ha nem is konzekvensen, de általában kiállt az ortodoxok érdekében és védelmében. A korabeli hiedelem szerint Galíciából folyamatosan bevándorló és az északkeleti megyékben letelepedő, többnyire haszid ultraortodox zsidókat a neológ sajtó évtizedeken át kárhoztatta, amiért szerinte megakasztották a térségben régebben letelepedett zsidók magyarosodását. Ha azonban a „galíciánereket" a keresztény magyar társadalom részéről érte támadás, a neológ sajtó egyszerű, a helyi rutén lakosságnál nem kevésbé nyomorúságos, tisztességes és dolgos népként mutatta be és vette védelmébe őket.

Előfordulhatott végül, és az 1890-es évek végétől mind gyakoribbá vált, hogy a cél az ortodox zsidóság inspiráló modellként való bemutatása lett. A szekularizált és akkulturálódott polgárság zsidó identitásának vélten drámai sorvadása feletti aggodalom mélyülésével ugyanis arányosan felértékelődött az az ortodoxia, amelynek zsidósága iránti rendíthetetlen hűsége és kétségeket nem ismerő zsidó identitása persze éppen a neológia által mindaddig magabiztosan követendőnek ítélt út elutasításából eredt. Ebből a perspektívából nézve az ortodox zsidó már nem az idők felvilágosult szellemét meg nem értő, a magyarosodás követelményével szemben ódzkodó vagy azzal szemben akár ellenséges fanatikusként tűnt fel, hanem a maga módján „jó", a kikeresztelkedés küszöbén szédelgő neológhoz képest mindenképpen „jobb" zsidóként.

Az újraegyesülés, és ami mögötte lehetett

Amint a fentiekből is látható, a maguk között sem egységes, hírlapíróktól és rabbiktól nagypolgárokig terjedő neológ aktivisták részben önellentmondásos diskurzusa nem szolgál egyértelmű útmutatásként annak eldöntésében, vajon melyek lehettek a magyar zsidóság szervezeti újraegyesítésére irányuló törekvések mögötti – nem feltétlenül nyíltan vállalt – szándékok.

Hogy a legkevésbé bevallható indokkal kezdjük, az újraegyesülés egyik neológ motivációja a vetélytárs félreállítása lehetett, mely szándék olykor nyíltan kifejezésre is jutott, így mikor **Mezei Ernő**, volt országgyűlési képviselő és függetlenségi párti publicista 1889 végén **az *Egyenlőség*ben kertelés nélkül kijelentette: „Ezzel az autonóm orthodoxiával le kell számolnunk."** Neológok alatt ebben az esetben nem a rabbikra, és nem is annyira a neológ sajtó hírlapíróira gondolok, mint elsősorban a neológ felekezeti élet vezetői posztjait, az izraelita községkerületeket és az Országos Irodát uraló vagyonos közép- és nagypolgárságra, vagyis a neológ establishmentre. A vetélytárs pedig ebben az esetben nem az ortodoxia egészét jelenti, hanem a kultuszminiszter kegyeiért az Országos Irodával versengő, az ortodox hitközségek képviseletéért felelős Ortodox Izraelita Közvetítő Bizottságot (1906-tól Központi Irodát), amelynek pőre fennállása akadályozta a neológ establishmentet felekezet-

politikai stratégiája érvényesítésében, óhatatlanul korlátozta a kormányzattal szembeni nyomásgyakorló potenciálját. A neológ elit joggal remélhette, hogy egy esetleges szervezeti egyesülés esetén különösebb nehézség nélkül maga alá gyűrheti majd a kormányzati körökkel hozzá képest jóval kevesebb kapcsolatot ápoló orthodox vezetőséget.

Aligha kétséges, hogy a neológ aktivisták egységre való törekvésében az ortodox zsidóság elmagyarosodása felgyorsításának, hogy ne mondjam kényszerített magyarosításának a szándéka is szerepet játszott. Annyi biztos, hogy a neológ sajtóban és a kormányzathoz intézett memorandumokban több ízben szerepelt a nyilvánvalóan csábítónak remélt megjegyzés, miszerint egy szervezetileg újraegyesített zsidóság keretében a neológok nagyobb sikerrel egyengethetnék orthodox hittestvéreik útját a magyarosodás felé. Az érv egyértelműen a kormányzat előtt elhúzott mézesmadzag funkcióját töltötte be. De nem csupán erről volt szó. A neológ aktivisták nehezen tudtak szabadulni a gondolattól, hogy az antiszemitizmusnak a zsidók teljes nyelvi és kulturális elmagyarosodása a leghatékonyabb ellenszere, vagy legalább is, hogy az északkeleti megyék ultraortodox zsidóságának az asszimilációt közel maradéktalanul elutasító magatartása biztosan nem segíti elő a zsidóellenes előítéletek gyengülését. Ugyanakkor a neológ sajtó legkésőbb a tiszaeszlári vérvád idejétől, vagyis az 1880-as évek első felétől tisztán látta és olvasóit is figyelmeztette rá, hogy az antiszemiták gyűlöletének tárgyát nem a kaftános zsidók képezték, hanem ők maguk, a magát magyarnak valló zsidó polgárság. Amiként Acsády Ignác történész és hírlapíró írta 1883 februárjában az *Egyenlőség* vezércikkében, **„a szemérmetes antiszemitizmus [...] az orthodoxot szidja ugyan, de azért a neológot gondolja”.** A régi beidegződések mégsem múltak el igazán, ami a zsidók magyarosodásának harsogó követelésétől szaturált közéletet tekintve nem meglepő. Ez magyarázza, hogy a neológok és ortodoxok újraegyesülését a bankár és alkalmi zsurnaliszta Székely Ferenc a Pesti Izraelita Hitközség 1914 májusában tartott közgyűlésén továbbra is azért tartotta szükségesnek, hogy ennek révén a neológia Székely eufemisztikus kifejezésével „kultúra dolgában hatással lehessen az erre szorulókra”.

Az újraegyesülés e politikai-társadalmi motivációi mellett nem kétséges, hogy a szakadást számosan, de elsősorban a neológ rabbik attól a reménytől áthatva szerették volna felszámolni, hogy az ortodoxokkal való egyesülés, a magyarországi zsidóság történelmi egységének a helyreállítása a neológok zsidó identitásának a megerősödéséhez vezetne. Párhuzamosan ugyanis annak a bizonygatásával, miszerint neológok és ortodoxok között vallási szempontból nem létezett különbség, őszintébb pillanataikban, pontosabban, amikor nem felekezetpolitikáról, hanem a modern zsidó identitásról írtak, a neológ aktivisták belátóbbnak mutatkoztak. Amint az *Egyenlőség* főszerkesztője egy 1904-es cikkében megjegyezte, „az igazság csak igazság. Az igazság pedig az, hogy orthodox testvéreink imádkozás dolgában jámborabbak nálunk.” Egyes neológ rabbik az 1900-as években már a nyilvánosság előtt is kifejezték a neológia útjának maradéktalan helyességét illető szkepszisüket. Ahogy Flesch Ármin mohácsi főrabbi értékelte 1908-ban, **„a világi műveltség után mohón áhítozó része a zsidóságnak túlment azon a határon, melyet pedig meg kellett volna őrizni”.** Ebből a „túl messze mentünk”-érzésből magától fakadt a következtetés, miszerint a mégiscsak nyilvánvalóan vallásosabb ortodoxokkal való egyesülés a neológia javát szolgálná. Ezt a gondolatot a Rabbiképzőben frissen rabbivá avatott Rubinstein Mátyás, utóbb szekszárdi főrabbi, már 1894-ben megfogalmazta: „Kár, nagy kár, mi tűrés-tagadás, konzervatív testvéreink kiválása körünkből. Ha köztünk maradnak, mi vonzzuk őket a mívelődés, a felvilágosodás felé, ők meg ugyanolyan módon a konzervativismus felé vonzanak bennünket.”

Mindezen szempontok mellett mindazonáltal a legfőbb oknak, amiért megítélésem szerint, ha nem is a rabbik, de a neológ közélet világi szereplői a magyar zsidóság újraegyesítését szorgalmazták, semmi köze nem volt a neológ-ortodox viszályhoz, illetve csak annyiban állt azzal közvetett viszonyban, amennyiben az egység újrateremtése a cél elérésének szükséges előfeltételét képezte. A cél pedig *a felekezeti autonómia*, más néven a felekezeti önkormányzatiság kivívása volt. Talán mert a neológ-orthodox szakadással foglalkozó történészeket a vallási és identitásbeli kérdések mindezidáig jobban érdekelték, mindenesetre máig elsikkad némileg a tény, hogy a szakadásba torkolló 1868–69-es egyetemes gyűlés alapvető célját éppen ennek a protestáns felekezetekhez hasonló, törvény által szavatolt felekezeti autonómiának az elnyerése alkotta. Ennek pedig első, szükségszerű stációját a zsidó lakosság egészét átfogó, egységes felekezeti szervezet létrehozása jelentette volna. A kongresszus 1868 dec. 14-i megnyitóján tartott beszédében Eötvös József az autonómiának, saját szavaival egy a „keresztény autonóm egyházak”-hoz hasonlóan „szabad, önálló és autonóm” zsidó felekezeti szervezetnek a megalkotását tűzte a képviselők feladatául. A *szabad államban szabad egyház* elvéhez hűen, Eötvös messzemenően késznek mutatkozott azon zsidó felekezeti autonómia kormányzati szavatolására, amelyet az államhatalom később a neológ felekezet szóvivőinek ismételt kérése ellenére mindig elutasított. Ha másért nem, már emiatt elmondható: a dualizmus kori magyar zsidóság történetének az Izraelita Egyetemes Gyűlés volt a legnagyobb elszalasztott lehetősége.

A szakadás miatt ugyanis az egységes szervezet értelemszerűen nem jött létre. A kongresszuson létrehozott szabályzatot az ortodoxia elutasította, a kormányzat pedig a vallásszabadság nevében nem kényszerítette annak elfogadására. Helyette Őfelsége a kongresszusi szabályzat 1869. június 14-i szentesítését követően 1871. október 22-én az ortodoxok által alkotott szervezetet is jóváhagyta. Dacára azonban egyes történészek téves állításának, a hatalom által elismert – ám a törvényhozás által be nem cikkelyezett – szabályzatok a zsidó felekezet számára nem biztosítottak önkormányzati jogot.

A felekezeti autonómia hiánya azt jelentette, hogy a hatalom képviselői – országos szinten a kultuszminiszter, lokális szinten a szolgabírók, polgármesterek vagy rendőrkapitányok – bármikor beavatkozhattak és rendszeresen be is avatkoztak a zsidó felekezet belügyeibe. A felekezeti ügyeket alaposan nem ismerő, ám azokat zsidó felekezeti autonómia hiányában rendeleti úton szabályozni kényszerülő kultuszminiszterek hol a neológ, hol az ortodox országos iroda tanácsa alapján döntöttek. Ez a kormányrendelettel történő szabályozás folya-

matos bizonytalanságot tartott fenn, hiszen amit az egyik miniszter többé-kevésbé önkényesen megadott, azt egy másik ugyanígy el is vehette. Az alsóbb szintű hatóságok beavatkozásai még gyakrabban tűntek megalapozatlannak. Ahogy írta Kulinyi Zsigmond 1889-ben: „[F]elekezeti dolgaink […] elintézésére folyvást és örökké azon közigazgatási hatóságok közbelépését kell igénybe vennünk, melyek a zsidó ügyek iránt a legcsekélyebb érzékkel sem bírnak és minden zsidó felekezeti igazgatási és jogvédelmi kérdést *exotikusnak* tekintenek."

A felekezeti autonómia hiányának konkrét következményeit csak néhány példával illusztrálom:

Míg az 1863. évi 53. törvény értelmében az új egyházközségek alapítása a keresztény felekezetek kizárólagos joga közé tartozott, az 1888-ban 1191 szám alatt kelt kultuszminisztériumi rendelet meghozatalától kezdve az újonnan alakuló anyakönyvvezetési joggal bíró, úgymond anyahitközségeknek be kellett mutatniuk alapszabályaikat a kultuszminiszterhez jóváhagyás végett. Ugyanezen rendelet értelmében egyazon városban vagy községben egynél több anyahitközség csak a kultuszminisztérium engedélyével jöhetett létre.

Az anyahitközségeknek akkor is fel kellett terjeszteniük alapszabályaikat jóváhagyásra a kultuszminisztériumhoz, ha azoknak egyetlen pontján kívántak változtatni. A jóváhagyást a minisztérium persze megtagadhatta.

Az autonómia hiányában a zsidó felekezeti iskolák a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt maradtak. A zsidó népiskolák nem rendelkeztek tanszemélyzetük felett fegyelmi jogkörrel, tanítót is csak a közigazgatósági hatóság kiküldöttje jelenlétében választhattak meg. A többi bevett felekezettel ellentétben tankönyveiket be kellett mutatniuk a minisztériumnak jóváhagyás végett, még hittankönyveiket is.

A kultuszkormányzattól és a helyi hatóságoktól való függőségi viszonyt a frissen emancipált neológ zsidóság 1867 után egy ideig különösebb gond nélkül tűrte. Ám az idők múlásával, ahogy az 1890-es évek egyházpolitikai törvényei révén a zsidó felekezet a keresztény egyházakkal (papíron) teljes egyenrangúságra emelkedett, és ahogy a zsidóság társadalmi és gazdasági felemelkedésével arányosan az immár elmagyarosodott zsidó polgárság állampolgári öntudata megnőtt, a kormányzatnak és a közigazgatásnak a felekezet belügyeibe való folyamatos beavatkozása a neológ aktivisták számára egyre frusztrálóbbá vált.

A frusztráció idővel annál inkább nőtt, hogy a neológ felekezetnek az önkormányzati jog megszerzésére irányuló lépései meddők maradtak. A kulisszák mögötti feltételezhető lobbizáson túl e lépéseknek a *Hitközségi Szemle* című folyóirat 1911-ben a következő, (ön)iróniájával együtt is pontos összegzését adta: „Felekezetünk kerületi képviselőinek vezéremberei az Országos Iroda vezetése mellett tisztelegnek a kultuszminiszternél. Tisztelgésük célja a zsidó felekezet autonómiájának teljes kiépítése. Ezt kérik minden új minisztertől. Minden új miniszter őszinte jóakarattal ígéri meg ugyanazt: hogy buzgón fogja tanulmányozni a kérdést és meg fog mindent tenni a sürgetett megoldás érdekében, ami tőle az adott viszonyok között kitelik. Ez történt eddig mindig. Most se történt egyéb. Olyan ez, mint a szentelt víz: nem árt, nem használ."

A cikkíró egy fontos információt kihagyott: mivel a felekezeti autonómia előfeltétele egy egységes szervezet megalkotása volt, amelyre pedig felhatalmazása csak egy új zsidó egyetemes gyűlésnek lehetett, az Országos Iroda által a kultuszminiszterhez felterjesztett emlékiratok az 1880-as évek első felétől kezdve folyamatosan ezen újabb zsidó egyetemes gyűlés összehívását kérelmezték. Ezt azonban a kormányzat rendre elodázta. A memorandumokra vagy egyáltalán nem válaszolt, vagy jelezte, hogy amíg esélye sincs annak, hogy a neológok és az ortodoxok megegyezzenek, márpedig az ortodoxok nyilatkozatai egyértelműen erre utaltak, egy újabb egyetemes gyűlésnek sincs semmi értelme. Ami persze igaz is volt, ugyanakkor kissé álságos is, hiszen a kormányzat ekképpen annak az egységes szabályzatnak a hiányára alapozva utasíthatta el az autonómia biztosítását, amelynek megalkotásához szükséges egyetemes gyűlést nem volt hajlandó összehívni.

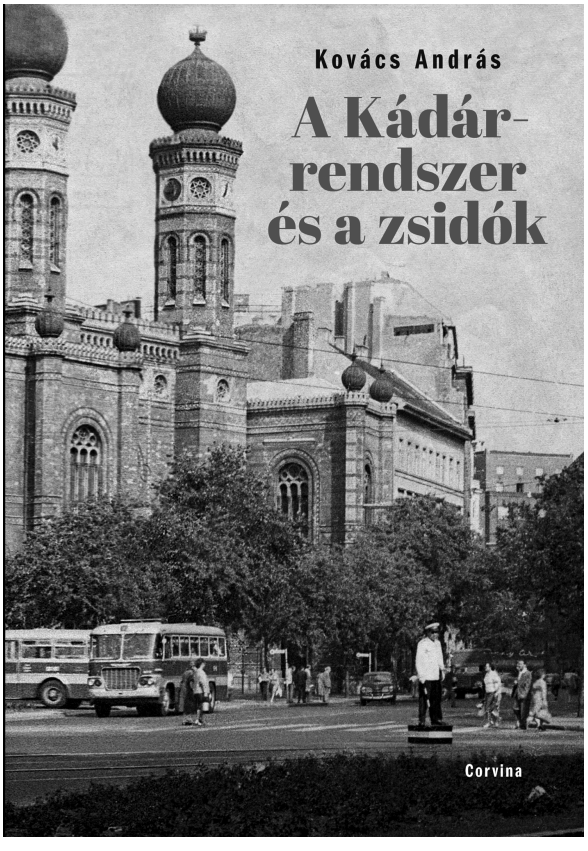
Kovács András

A KÁDÁR-RENDSZER ÉS A ZSIDÓK

Az alábbi válogatásba három konkrét ügy dokumentumai kerültek be. Ezek az esetek pontos képet adnak az állambiztonsági szervek céljairól, módszereiről és eszközeiről, valamint arról is, hogyan reagáltak az érintettek a szervek akcióira. Az első akció az Izrael és az NSZK közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele utáni időszakban, 1965 tavaszán zajlott. A diplomáciai esemény hírének nyilvánosságra kerülése után a politikai rendőrség részletes tervet dolgozott ki arra, hogy hogyan lehetne a holokauszt emlékezetének manipulálásával, antifasiszta agitációval, németellenes indulatok felkorbácsolásával Izrael ellen hangolni a zsidókat, és ezzel feszültséget teremteni a magyar zsidók és a magyarországi izraeli képviselet között. Az akciót a politikai rendőrség illetékesei a zsidó hitközségben dolgozó ügynökeik és egyéb kapcsolataik mozgósításával akarták lebonyolítani. Az terv végül is kudarcot vallott. Az ügynökök és a „társadalmi kapcsolatok" ismerősei nem szívesen álltak kötélnek egy Izrael elleni akcióhoz, a terv kieszelői pedig mentegetőzni kényszerültek a „részleges siker" miatt.

A második esethez kapcsolódó iratok azt mutatják be, hogy milyen eszközökkel manipulálták az állami és állambiztonsági szervek az 1966 elején esedékessé vált hitközségi választásokat. Bár valamennyi jogi és politikai eszköz a rendelkezésükre állt, az ÁEH és a politikai rendőrség funkcionáriusai mégis arra törekedtek, hogy a „belső demokrácia" látszatát megőrizve érjék el céljukat: az amúgy feltétlen rendszerhű és mindenben készséggel engedelmeskedő, de személyében kompromittált és kellemetlen karakterű hitközségi elnök, Sós Endre („Sipos" tmb.) menesztését, és azt, hogy helyébe ne egy tőlük kevésbé függő személy, hanem a kézben tartott, könnyen kezelhető – az állambiztonsági iratokban „Sárosi" tmb. fedőnéven szereplő – Seifert Géza kerüljön.

A harmadik esetben az állambiztonsági szervek már keményebb eszközökkel éltek. Az 1967-es háború utáni „anticionista" légkörben ügynökeik segítségével és technikai eszközök bevetésével éveken át figyelték a budapesti rabbiképző néhány hallgatójából és barátaikból álló kis csoportot, akik nemcsak elutasították a hivatalos Izrael-ellenes álláspontot, hanem keresték az alkalmat, hogy nézeteiknek hangot is adjanak. A hatóságok a csoport mögött Scheiber Sándort sejtették. A „Salom", az „Exodus" és a „Nyomda" fedőnevű dossziékból válogatott dokumentumok bemutatják a titkos információ-

Szerzőnk új könyve

gyűjtésre használt eszközöket, az ügynökök tevékenységét, a hitközségi vezetők – köztük az állambiztonság ügynökeinek – manipulatív felhasználását a csoport vezetőinek a rabbiszemináriumból való kizárására és a csoport bomlasztására, majd a csoport vezető személyisége, a nézetei mellett ezután is következetesen kitartó Beer Iván elleni politikai per előkészítését és lebonyolítását. Az itt közölt dokumentum az ügy során keletkezett.

Az „Exodus" ügy
1969. június 17.
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O-13616

Belügyminisztérium
III/II-4. A alosztály

Tárgy: „Exodus" f[edő]n[evű] csoportos ügy bomlasztás útján történt realizálásáról

[*Kézzel írott szövegrész*]
Miniszter et! A jelentést tájékoztatásra felterjesztem. Az „Exodus" fn. ügyben az illetékes operatív szervek alapos és eredményes munkát végeztek, a gondos előkészítésért a résztvevő op.[eratív] t.[isztek] és vezetők dicséretet érdemelnek. 1969. V. 25. Karasz Lajos

Karasz e! Nagyon örülök, hogy kezd beérni, hogy nem csak adminisztratív úton lehet jól dolgozni! **Az elvtársak nagyon jól oldották meg a bomlasztást és a további munkához is bázist teremtetek** [*sic!*]. A következő csoportfőnökin meg kell dicsérni az elvtársakat és az ügyet ismertetni kell. Benkei, 1969. V. 28.

Az anyagot tájékoztató jelentésként fel kell dolgozni a Pol.biz. tájékoztatóba. Benkei

Jelentés
„Exodus" fn. csoportos ügy hálózati operatív feldolgozása során megállapítottuk, hogy **Beer Iván László, Berger István és Landeszman György budapesti lakosok, az Országos Rabbiképző Intézet hallgatói csoportos cionista tevékenységet végeztek**, több fiatal részvételével.

II.

Az ügyben konzultáltunk vizsgálati szerveinkkel, akik a rendelkezésünkre álló bizonyítékok jogi erejűvé tételének nehéz volta miatt a realizálást nem vállalták.

Ezért a csoportos cionista tevékenység megszakítása céljából 1969. március 25-én javaslatot készítettünk a cionista csoport bomlasztás útján történő realizálására. Ennek az intézkedésnek a szükségességét elsősorban az a körülmény indokolta, hogy nevezett személyek 1969. április 20-án kerültek volna felavatásra. Felavatásuk után – mint végzett rabbik – ellenséges tevékenység folytatása szempontjából nyilvános fórumokhoz és széles körű tömegbázishoz jutottak volna.

Figyelembe véve a fentieket, javasoltuk, hogy a bomlasztás útján történt realizálást az Állami Egyházügyi Hivatal bevonásával hajtsuk végre, a tanúktól megszerzett bejelentések alapján.

A III/II. Csoportfőnök által engedélyezett javaslat alapján felvettük a kapcsolatot az Állami Egyházügyi Hivatal illetékes vezetőivel, feltártuk előttük a fent jelzett személyek ellenséges tevékenységét, és átadtuk az általunk megszerzett tanúbejelentéseket azzal, hogy ezen dokumentumok megfelelő felhasználásával érjék el – az izraelita egyház kompetens vezetőin keresztül – a javaslatunkban szereplő hangadó cionista és szovjetellenes elemek eltávolítását az Országos Rabbiképző Intézetből.

Az általunk kidolgozott taktikai javaslatok alapján **Grnák Károly elvtárs**, az Állami Egyházügyi Hivatal illetékes főosztályvezetője berendelte az ÁEH-be az izraelita egyház vezetőit, ismertette velük Beer Iván, Berger István és Landeszman György rabbinövendékek ügyét. **Kemény bírálatban részesítette dr. Scheiber Sándor rabbiképző igazgatót a Rabbiképző Intézetben uralkodó káros, rossz szellemért**, felvetette, hogy a fentiek nem szolgálják az állam és az egyház között kialakult jó viszonyt, valamint bejelentette, hogy az egész ügyet átadja az ügyészségnek, az érintett személyek bírósági úton való felelősségre vonása céljából.

Kemény bírálatban részesítette dr. Scheiber Sándor rabbiképző igazgatót a Rabbiképző Intézetben uralkodó káros, rossz szellemért

Ez a kijelentés meghozta a várt hatást, de a kiváltott hatást fokozta az is, hogy dr. Borsa Mihály KSZB-elnök, akit Grnák Károly elvtárs – a velünk történt megbeszélés alapján – egy negyedórával korábban magához rendelt, és felkérte az ÁEH-féle álláspont támogatására, kijelentette, hogy nekik – egyházi vezetőknek – el kell határolniuk magukat a rabbinövendékek cselekedeteitől, és nem lehet semmit sem tenni a büntetőeljárás megindítása ellen.

Ezt – a tőlünk kapott utasítás alapján – még megerősítette az egyik társadalmi kapcsolat is. Ezáltal általánossá vált az a hangulat, hogy itt már nem lehet semmit sem tenni az említett rabbinövendékek érdekében.

Ennél a pontnál következett taktikánk második fokozata:

„Sárosi" fn. ügynök – a tőlünk kapott utasításnak megfelelően – felvetette a felekezet többi vezetőinek, hogy mivel itt mégis zsidó fiatalokról van szó, akik – el kell ismerni – valóban nagyon rosszat cselekedtek, egyaránt ártottak az államnak és a zsidóságnak, de nekik mint felekezeti vezetőknek azért valamit kellene tenni az érdekükben – talán kérjék fel az Állami Egyházügyi Hivatalt, hogy az ügyüket ne tegye át az ügyészségre, és

mellőzze még ez alkalommal a büntetőeljárást. Ezzel szemben a felekezet Beer Iványt és Berger Istvánt azonnali hatállyal felfüggeszti, a rabbivizsgából kizárja, és az avatási ünnepséget hatálytalanítja. Landeszman György ellen pedig felekezeten belül fegyelmi vizsgálatot indít.

A felekezet többi vezetői azonnal elfogadták „Sárosi" fn. ügynökünk javaslatát, és előterjesztették ezen kérésüket az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője felé. Az ÁEH elfogadta javaslatukat. Ennek alapján az egyházi vezetés együttesen elvállalta és egyhangúlag végrehajtotta a fenti határozatjavaslatot, melynek következtében Beer Iván és Berger István rabbinövendékeket azonnali hatállyal felfüggesztették, a záró rabbivizsgából kizárták, és felavatásukat hatálytalanították. Landeszman György rabbinövendék ellen fegyelmi vizsgálatot rendeltek el, ami még folyamatban van.

A fentieken kívül még az alábbi intézkedéseket hajtottuk végre az „Exodus" fn. ügyben:

– 4 személy a csoport vezetői és tagjai közül disszidálást szándékozott elkövetni. Disszidálásukat megakadályoztuk.

– Tudomásunkra jutott, hogy a cionista csoport vezetője, Beer Iván át akart iratkozni a szegedi egyetemre. Az ÁEH-án keresztül intézkedtünk egyetemi felvétele megakadályozása céljából.

Csányi 5

ZSIDÓ KÜLÖNLEGESSÉGEK

ismeretlen szenzációk a zsidóság történelméből

Szunyogh Szabolcs író, újságíró előadássorozata

2019. szeptember 12. | csütörtök | 18:00

Teitelbaum rabbi

Talán ő az egyetlen a nagy magyar rabbik közül, akiről a szélesebb közvélemény is hallott már. Sátoraljaújhelyi rabbi volt (de nem tudta kimondani a város nevét, Sadaradának hívta). Fantasztikus történetek fűződnek hozzá. Vele kapcsolatban beszélünk a magyar haszidizmusról is.

További időpontok:
október 3. október 31. november 21. december 5.

A teljes előadássorozatra (11 alkalom) szóló bérlet ára 6600.- Ft. Az egy alkalomra szóló jegy ára 900.- Ft. | Diákigazolvánnyal az előadás látogatása ingyenes! | A műsorváltozás jogát fenntartjuk.

Cím: 1077 Budapest, Csányi utca 5.

III.

Értékelve a megtett intézkedések komplexumát, megállapítható, hogy azok hatásosnak és eredményesnek bizonyultak. A realizálás ezen módja bebizonyította, hogy nemcsak az adminisztratív intézkedések hozzák meg a kellő eredményt. Az átgondolt, időben meghozott bomlasztó intézkedések több szempontból eredményes realizáláshoz vezetnek. Például az „Exodus" fn. ügyben is a rendelkezésre álló anyagaink egyöntetűen bizonyították, hogy szervezett cionista tevékenységgel állunk szemben, de a fenti tevékenység jogi erejűvé tételének elhúzódása miatt megtörtént volna ellenséges, cionista személyek rabbivá avatása, aminek negatív kihatásairól már fentebb szó volt.

Ezekkel az intézkedésekkel a tárgyban szereplő személyek cionista beállítottságát nem változtattuk meg, de az alábbi pozitív eredményeket értük el:

– Megakadályoztuk a jelentésben szereplő hangadó, aktív cionisták rabbivá való felavatását. Ezáltal megfosztottuk őket a nyilvános fórumoktól és a széles tömegbázistól.

– Intézkedéseink hatására a cionista csoport felbomlott, összejövetelei megszűntek.

– A csoport vezetői között teljes bizonytalanság uralkodik a jövőjüket illetően.

– **A cionista csoportot gyakorlatilag az izraelita egyház vezetői által számoltuk fel.** Cionista beállítottságú egyházi vezetők is kénytelenek voltak elítélni tevékenységüket, és fellépni velük szemben.

– A realizálás ezen módjával eleve megfosztottuk a hazai cionista köröket, valamint a külföldi cionista szervezeteket és sajtóorgánumokat attól a lehetőségtől, hogy ellenséges propagandát, illetve sajtókampányt indítsanak Magyarország ellen.

– Megerősítettük „Sárosi" fn. ügynökünk helyzetét, ami különös fontossággal bírt a tervbe vett közeli amerikai útja előtt. (Megjegyzés: USA zsidó és cionista köreiben pozitívan ítélték meg „Sárosi" fn. ügynökünk ez ügyben tanúsított magatartását.)

– Hálózati operatív helyzetünk további javítása céljából kapcsolatot létesítettünk a cionista csoport egyik aktív tagjával, akivel beszervezési céllal foglalkozunk.

– Az Állami Egyházügyi Hivatallal fennálló jó kapcsolatunkat tovább javította a realizálás eme módja, és fokozta az ÁEH vezetőiben az elismerést és bizalmat az állambiztonsági szervek irányában.

Mélykúti Ferenc r[endőr] ale[zrede]s

*

Részlet a szerző azonos címen megjelent könyvéből.

Laczó Ferenc

VÁLTOZÓ HELYÜNK A HOLOKAUSZT TÖRTÉNETÍRÁSÁBAN

Több mint egy évtizede jelent meg Gyáni Gábor „Helyünk a holokauszt történetírásában" című, komoly vitát kiváltó írása (Kommentár, 2008/3), melynek lapjain a neves történész a magyar kutatások módszertani gyengeségeire, továbbá nemzetközi jelenlétének meglepően alacsony fokára kívánta felhívni a figyelmet. Gyáni állításait többen – így például Karsai László és Frojimovics Kinga – is vitatták és helyenként tovább finomították, megítélésem szerint azonban nem sikerült érdemben cáfolniuk a szerző innovációs hiányra és mérsékelt nemzetközi hatásra vonatkozó kritikus beállítását.

Gyáninak a magyar történészek domináns módszertani alapállását illető kritikája nagyon is összhangban volt azon nemzetközi (Dan Stone londoni egyetemi professzor által azonosított) paradoxonnal, hogy míg a holokauszt a lehető legszélsőségesebb emberi tapasztalat volt, melynek történeti kutatásában emiatt az elméleti reflexió és a módszertani újítás központi szerepet kaphatott volna, a holokauszt fősodrú történetírását épp az ellenkezője – módszertani konzervativizmus, sőt helyenként markáns faktológiai elköteleződés – jellemzi. E tekintetben tehát a Gyáni által (jogosan) megkérdőjelezett magyar alaptendencia korántsem nevezhető kivételesnek – se pozitív, se negatív értelemben.

Jelen írásommal emiatt inkább Gyáni Gábor kritikájának másik felére kívánok reflektálni az azóta eltelt évtized fejleményeinek fényében. Mi állja meg a helyét még ma is Gyáni a nemzetközi részvétel és láthatóság mértékére vonatkozó kritikai megjegyzéseiből, illetve mennyiben lehet javulásokról beszámolni? Meglátásaimat öt kérdés köré fogom csoportosítani. A legfőbb eredmények és legkomolyabb hiányosságok felvázolásával kezdeném, majd a holokauszt kutatásának önállóságával és nemzeti történetírói mainstream-hez való viszonyáról tennék néhány kritikai megjegyzést. Írásomat a magyar holokauszt-kutatók kortárs nemzetközi jelenlétének vizsgálatával, tehát Gyáni egyik központi kérdésének újratárgyalásával folytatom majd. E téren több pozitív fejleményre is szeretném felhívni a figyelmet, ugyanakkor – negyedik pontként és mégoly röviden – számba veszem majd a kiaknázatlan nemzetközi lehetőségeket is. Végezetül a holokauszt kutatásának jövőjével kapcsolatban fogalmaznék meg pár prognózist és tennék néhány szerény javaslatot.

Csősz László

Gyáni Gábor
(Fotó: Tóth Csilla)

Fontos röviden tisztáznom, hogy a holokauszt kutatása a holokauszt bekövetkeztének okaival, konkrét megvalósításával és traumatikus tapasztalatával, továbbá következményeivel egyaránt foglalkozik. Szűken véve az 1941 és 1945 közti éveket – a zsidóellenes népirtás elkövetésének éveit – vizsgálja, ugyanakkor időben visszafelé és előrefelé is tág, pontosan nem is meghatározható időkorlátokkal rendelkezik. A holokauszt kutatása eközben számos szakterület, így többek között a történettudomány, a szociológia, az antropológia, a pszichológia, az irodalomtudomány, a filozófia vagy a vallástudomány megközelítésmódját integrálja. Ezen inter- és multidiszciplinaritás kortárs gyakorlata, akárcsak jelenlegi korlátai akár önálló írás tárgyául is szolgálhatnának. Lentebbi soraim azonban kifejezetten a történettudományra fókuszálnak, mely a téma kutatásának korántsem domináns, de összességében mégiscsak elsődleges szakága.

Az elmúlt évtized legkomolyabb eredményeire térve: mindenképpen ezek közé sorolandó Kádár Gábor, Vági Zoltán és Csősz László komoly presztízsű – a washingtoni United States Holocaust Memorial Museum által jegyzett – sorozatban megjelent könyve, a *Holocaust in Hungary: Evolution of a Genocide* (2013). Elsődleges források fordításán és kontextualizációján túl e kötet a magyar holokauszttal kapcsolatos aktuális tudásszintet is kiválóan érzékelteti és alighanem a témában Randolph L. Braham eredetileg 1981-ben kiadott nagymonográfiája (*The Politics of Genocide*) óta megjelent legfontosabb angol nyelvű kiadványnak nevezhető. Idehaza eközben komoly hatása volt Ungváry Krisztián *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege* című, 2016-ban átdolgozott kiadásban (és némileg megváltoztatott) címmel napvilágot látott könyvének, mely az antiszemita radikalizáció politikai támogatottságáról és társadalmi beágyazódottságáról fest ugyancsak letaglózó, ha nem is teljesen ellentmondásmentes képet. Markáns téziseivel Ungváry a korszakra vonatkozó magyar történetírást érdemben közelítette a német történetírás egyik legfőbb, leginkább talán a magyar fordításban is olvasható Götz Aly nevével fémjelezhető trendjéhez.

Az imént említett, kivétel nélkül az 1970-es években született szerzők érdemben hozzájárultak a náci táborok Magyarországról deportált foglyainak sorsával (lásd Kádár Gábor és Vági Zoltán: *Táborok könyve*), a magyar hadsereg szovjetunióbeli megszálló tevékenységével (Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941-1944*), akárcsak a holokauszt helyi-regionális dimenzióival kapcsolatos tudásunk bővüléséhez is (Csősz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történetében*). Miközben kétségkívül felróható, hogy az elmúlt évtizedben releváns monográfiát csak meglehetősen kevés magyar történész jegyzett, az imént említett átfogóbb jellegű művek vagy kifejezetten újszerű kutatások megszületése komoly előrelépésnek nevezhető – és aligha puszta véletlen, hogy e téren épp a rendszerváltáskori nyitás éveinek fiataljai alkották a legmaradandóbbat.

Az elmúlt évtized hasonlóan fontos és örvendetes fejleménye volt, hogy immár a következő és váratlanul tág generációs kohort tagjai is porondra léptek. Azon 1980 körül vagy már azután született történészek soráról van szó, akik az elmúlt években releváns doktori disszertációkat védtek meg vagy állnak ehhez közel: e tekintetben Ádám István Pál, Bohus Kata, Gellért Ádám, Klacsmann Borbála, Margittai Linda, Tóth Csaba Tibor, Sulyok Izabella, Szécsényi András vagy Szegedi Gábor neve feltétlenül említendő (és más esetben akár a jelen sorok szerzője is itt lenne említhető). Az elmúlt évek német nyelven született magyar témájú publikációi közül kiemelendő – az amúgy az imént említett történészgeneráció tagjai közé is besorolható – Regina Fritz 2012-es *Nach Krieg und Judenmord* című könyve, mely többek között a népirtás 1945 utáni magyarországi értelmezéseinek célzatosságát domborítja ki.

Feltűnő ugyanakkor az is, hogy az elmúlt évek talán legizgalmasabb alterületeinek számító új kultúr- és eszmetörténet (melynek kiemelkedő példájaként Alon Confino: *A World Without Jews* című, 2014-es műve említhető) csak kevéssé honosodott meg Magyarországon, ahogy a tömeges erőszak hosszabb távú folyamataival és mikrotörténeteivel is csak viszonylag kevesen foglalkoznak (lásd például Omer Bartov méltán nagy sikerű *Anatomy of a Genocide* című új, 2018-ban kiadott könyvét). A legfontosabb hiányosságnak azonban így is az elkövetők korszerű kutatásának kiforratlansága tűnik: a holokauszt legfőbb magyar elkövetőiről, szocializációjukról és életpályáikról, azaz tettessé válásuk folyamatáról továbbra sincsenek alapos és szélesebb körben hozzáférhető elemzéseink. A népbíróságok kvantitatív elemzését illetően Pető Andrea és Barna Ildikó néhány éve fontos eredményekre jutott (lásd *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten* című könyvüket), azonban

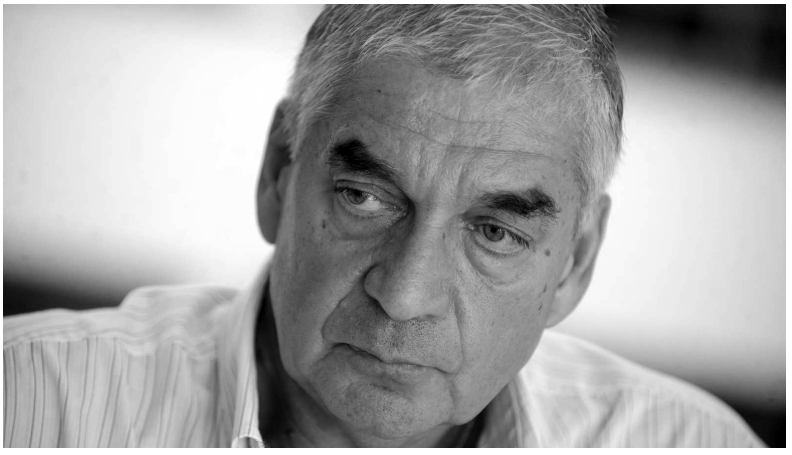
ezen, a holokauszt vizsgálata szempontjából is rendkívül jelentős források átfogóbb kvalitatív elemzése továbbra is várat magára.

Immár második főbb témámra térve, lehet arra panaszkodni – mint ahogy azt a közelmúltban Gellért Ádám tette[1] – hogy a holokauszt kutatásának Magyarországon nincsen központi intézménye, habár az elmúlt években látott, a kutatás feletti állami kontroll növekedésével járó központosítások tükrében ezt akár szerencsésnek is tarthatjuk. A többpólusú kutatói szcéna fenntartásának éppenséggel lehetnének határozott előnyei (úgy, mint egymástól függetlenül folyó kutatások és ezzel összefüggésben a párbeszéd- és vitakészség fejlődése). A jelenlegi intézményes alapprobléma nem annyira a központi intézmény hiányában keresendő, hanem a kutatások szétaprózottságában (mely a sokszor példaként emlegetett Németországban amúgy éppenséggel szintén megfigyelhető) és ezen intézmények egymással való kooperációjának meglehetősen mérsékelt fokában. A párhuzamosan működő intézmények száma az elmúlt években pedig csak tovább nőtt, olyan – önmagukban kifejezetten ígéretes – kezdeményezések következtében, mint a *Clio Intézet* vagy a *Magyar Zsidó Történeti Intézet* létrehozása.

Érdemes megfontolnunk azt is, hogy a holokauszt-kutatás intézményes elkülönítésének milyen várható következményei lennének a téma nemzeti történetírói *mainstream*-be való integrációját illetően. A jelenlegi helyzet e szempontból szemlélve eleve igencsak problémás. A huszadik századdal foglalkozó vezető szaktekintélyeink – és itt elsőként Romsics Ignác nevét érdemes említenünk – köztudomásúlag évtizedeken át alig írtak a holokauszt témájáról és mondhatni szinte csak elvétve kutatták (aminek az 1951-es születésű Romsics esetében alighanem nyomós generációs okai is vannak).

Pető Andrea

Karsai László

A jövőt illetően komolyabb aggodalomra adhat okot, hogy a holokauszt e marginalizációjának problémás hagyományát több jelentős, fiatalabbak által írott kortárs mű is továbbgörgeti. Felvethető e kritika Paksa Rudolf nemzetiszocialistákról publikált monográfiája, a *Magyar nemzetiszocialisták* kapcsán, mely a nyilas erőszakról alig mond érdemit, de hasonló megállapítást tehetnénk például az időlegesen visszacsatolt területek történetét feldolgozó, Ablonczy Balázs által szerkesztett könyvsorozat köteteiről is. E sokáig tabunak számító témát – az 1938 és 1941 közti, néhány roppant jelentős évre szóló területi visszacsatolások következményeit – kétségkívül színvonalasan feldolgozó kötetek a magyarságból való radikális kirekesztés a magyar államba való visszatagozódás idején bekövetkező folyamatait mégse tárgyalják súlyuknak megfelelően – annak ellenére sem, hogy a magyar holokauszt áldozatainak többsége épp e visszacsatolt területek lakosa volt.

Míg tehát a holokauszt-kutatást különböző módokon támogató intézmények pluralizmusa korántsem feltétlenül hátrányos, a téma fősodrú nemzeti történetírásba való érdemi integrációja terén szemlátomást az elmúlt évtizedben sem következett be érdemi áttörés. Ennek megfelelően a holokauszt kutatására specializálódó központi intézmény felvázolása helyett inkább a téma nemzeti fősodorba való adekvát integrációjának módjain lenne érdemes elgondolkoznunk.

A magyar holokauszt-kutatók nemzetközi részvételének elmúlt évekbeli alakulását vizsgálva viszont már kifejezetten pozitív fejleményekről van lehetőségünk beszámolni. Legfőbb mércénkként használjuk talán a három legfontosabb közép-európai vagy amerikai kutatóintézet ösztöndíjprogramjait. A Kovács Éva tudományos programvezetősége mellett működő bécsi Wiesenthal Intézet 2012-es indulása óta a német nyelvterület egyik legfontosabb (bár részben természetesen angol nyelven tevékenykedő) fórumává avanzsált. Ezen kutatóintézet innovatív tevékenységében azóta számos magyar (bár nem feltétlenül főként Magyarországon élő) kutató is részt vett (név szerint Ádám István Pál, Erős Ferenc, Frojimovics Kinga,

Horváth Rita, Molnár Judit, Szapor Judit, Szász Anna Lujza vagy Szegedi Gábor).

A müncheni és berlini illetőségű *Institut für Zeitgeschichte* a holokauszt kutatására specializálódó, némileg később induló müncheni alintézményének (*Zentrum für Holocaust-Studien*) – mely mára alighanem a német nyelvterület másik legfontosabb ilyen profilú kutatóhelyévé nőtte ki magát – egyik idei *distinguished fellow*-ja Pető Andrea személyében szintén épp magyar kutató. Említhető továbbá, hogy a vezető amerikai kutatóintézetnek számító washingtoni (a United States Holocaust Memorial Museum keretében működő) Mandel Center for Advanced Holocaust Studies-tól az elmúlt két évben hárman is (Gellért Ádám, Lénárt András, valamint e sorok írója) részesültünk kutatói ösztöndíjban. Ha ehhez még hozzávesszük a magyar kutatók által a 2010-es években szintén több alkalommal elnyert Saul Kagan doktori és (a rövidebb lefolyású) European Holocaust Research Infrastructure ösztöndíjakat, akkor aligha beszélhetünk a magyar kutatók elvárhatónál alacsonyabb nemzetközi részvételéről, sőt, Gyáni tanulmányának kiadása óta inkább egyfajta felülreprezentáltságot érzékelünk. E fokozott nemzetközi mobilitás ugyanakkor aligha függetleníthető a tudományos kutatás egyre sanyargatottabb magyarországi helyzetétől.

a legelismertebb nyugati professzori állások betöltői között tényleg csak elvétve találkozhatunk a magyar holokauszt kutatójával

Az összképhez ezen túlmenően az is hozzátartozik, hogy a legelismertebb nyugati professzori állások betöltői között tényleg csak elvétve találkozhatunk a magyar holokauszt kutatójával – e szempontból jelenleg alighanem Tim Cole, a Bristoli Egyetem professzora számít a legfontosabb kivételnek. Erős túlzás lenne tehát nemzetközi áttörésről értekeznünk, hiszen a magyar kutatók nemzetközi részvételének mértéke jelenleg alighanem meghaladja a nemzetközi elismertségük mértékét (bár utóbbit bevallottan nehéz lenne egzakt módon vizsgálni). Mindezzel együtt is kifejezetten örömteli, a közeljövőt tekintve ráadásul roppant ígéretes, hogy az elmúlt évtized alaptendenciája egyértelműen a nemzetközi tudományos életben való fokozottabb részvétel irányába mutat.

A nemzetköziesedés kibontakozása értelemszerűen nem függetleníthető azon ténytől, hogy – a nemzeti sajátosságok minden jelentősége mellett – a holokauszt összeurópai téma, és kutatását nem feltétlenül érdemes nemzetek szerint tagolnunk. A kutatási témák nemzetköziesítésének, az összehasonlító és transznacionális megközelítések alkalmazásának számos jelentős haszna lehetne, e szempontból azonban az elmúlt években alig érzékelni változást: az európai és még tágabb keretek adta új lehetőségek ellenére a magyar holokauszt-kutatások különállásának mértéke alig csökkent.

Leszámítva a legfontosabb elkövetők és a hadseregek közti viszony (fentebb már említett alapművek-beli) elemzéseit, a kulcsfontosságú német-magyar kapcsolatok alakulását illetően nem tettünk szert sok újszerű ismeretekre. Eközben a német-magyar együttműködés számos további – intézményes vagy kevésbé formális – módját lenne még érdemes feltárni, így például az egyes minisztériumok közti nexusokat vagy a két ország kultúr- és mentalitástörténetének alakulása közti összefüggéseket. Nagyban hiányzik az olyan komparatív alapkérdések vizsgálata is, mint hogy miért is került sor a román és a magyar holokausztra máskor és más módon. Jellemző adalék, hogy 2008 óta Magyarország kutatásának nemzetköziesítéséhez épp amerikai kutatók tették a legjelentősebb hozzájárulásokat – így a második világháborús magyar-román viszálynak és összefonódásoknak monográfiát szentelő Holly Case vagy a holokauszt ideológiai magjának nevezhető ún. judeo-bolsevik mítosz magyarországi alakváltozásait és funkcióit tág európai keretben elemző Paul Hanebrink. A magyar kutatók kutatótémáinak nemzetköziesedése tehát nem tartott lépést nemzetközi részvételük örvendetes felfutásával. Alighanem a holokauszt magyar kutatóinak nemzetközi elismertsége is csak azon esetben nőhetne tovább, ha témáikat a jövőben nem csak nemzeti keretben tárgyalnák.

Mik tehát a főbb tanulságok a 2008 – Gyáni érdemi kritikájának megjelentetése – óta eltelt évekre vonatkozóan, és mindezek alapján mit prognosztizálhatunk az elkövetkező évekre? Elsőként említendő, hogy a holokauszt magyar kutatása az elmúlt évtizedben – bár éppenséggel nem bővelkedett monografikus teljesítményekben – több komoly és részben újszerű eredményt is fel tudott mutatni. Az elmúlt évek hasonlóan jelentős, sőt, középtávon talán még jelentősebb fejleménye volt egy új és meglepően tág generációs kohort színpadra lépése. Eközben intézményes szempontból a magyar holokauszt-kutatások sokpólusúak és meglehetősen szétaprózódottak maradtak és – minden erényük ellenére – szemlátomást a magyar történetírás fősodrára sem tudtak igazán érdemi hatással lenni.

A kutatók nemzetköziesedése terén – mely Gyáni mintegy évtizeddel ezelőtti kritikájának kulcseleme volt – eközben komoly fellendülésnek lehettünk tanúi, bár a magyar kutatók elismertségének elmélyülése sajnálatos módon nem feltétlenül tartott lépést részvételük növekedésével. Ezen eltérés egyik legfőbb oka alighanem nem másban keresendő, mint hogy a holokauszt magyar *kutatóinak* nemzetköziesedését mostanáig csak igen korlátozott módon követte *kutatásaik* nemzetköziesítése. Előreláthatólag épp e földrajzi-tematikai nyitás jelenti majd a következő évtized egyik legfőbb kihívását – nem utolsósorban azért, mert mindeközben a holokauszt nemzetközi kutatásai valószínűleg egyre inkább integrálódnak majd a népirtások és a tömeges erőszak kutatásának tágabb területébe.

Megjelent a Szombat.org honlapon 2019. május 3-án.

JEGYZETEK

1 Bóka B. László: Vita a vészkorszak kutatásáról a Holokauszt Emlékközpontban. Lásd a cikket lapszámunk 19. oldalán

Gellért Ádám

A HOLOKAUSZT-KUTATÁS HELYZETE MAGYARORSZÁGON

Reakció Laczó Ferenc írására

„Végül is ezt a könyvet Magyarországon kellett volna megírni. Csak fájlalhatjuk, hogy mind ez idáig nem írtuk meg" – írta Ránki György 1982-ben az Élet és Irodalom hasábjain Randolph Braham monumentális holokauszt monográfiájáról.[1] Szavai sajnos még ma is aktuálisan csengenek, mert azóta sem vállalkozott magyar történész arra, hogy megírja a magyar holokauszt összefoglaló történetét. Ez a hiány nem csak nemzetközi tudományos összehasonlításban kirívó, hanem nemzeti önismereti és emlékezpolitikai szempontból is problematikus.

Ennek *egyik* okát részben abban látom, hogy nincs szervezett, intézményes holokausztkutatás Magyarországon. Vagyis egy olyan világos és nyilvános stratégia mentén működő intézmény, amelyik átfogó jelleggel gyűjti, kutatja és hozza nyilvánosságra az iratokat, valamint koordinálja és fogja össze a kutatásokat.

Laczó Ferenc gondolatébresztő cikkében azt írta, hogy „intézményes szempontból a magyar holokausztkutatások sokpólusúak és meglehetősen szétaprózódottak maradtak és – minden erényük ellenére – szemlátomást a magyar történetírás fősodrára sem tudtak igazán érdemi hatással lenni", ugyanakkor szerinte „a holokauszt kutatására specializálódó központi intézmény felvázolása helyett inkább a téma nemzeti fősodorba való adekvát integrációjának módjain lenne érdemes elgondolkoznunk".

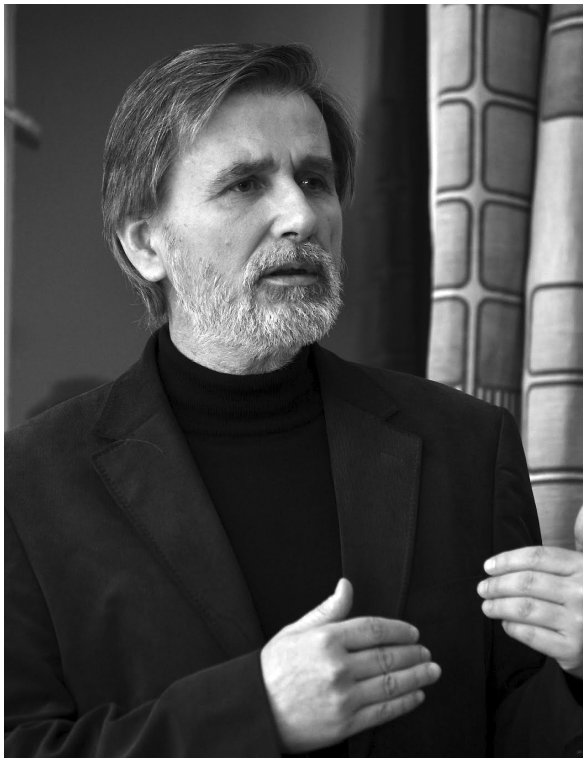
Válaszomban kizárólag ezekre a megállapításaira szeretnék reagálni, részben egyetértően, részben vitatkozva.

Élve Laczó felvetésével: miként várhatjuk el, hogy a kutatások beépüljenek a magyar történetírás fősodrába, ha a rendszerváltás óta eltelt 30 évben nem készültek el a témában alapvető, összefoglaló, monografikus munkák? Mit tehet a nem szaktörténész, ha 40 vagy akár 50 évvel ezelőtt írt művekhez kell nyúlnia? Hiába vannak ugyanis kiválóan megírt résztanulmányok, könyvek és forráskiadványok,[2] ha nem történt meg az egyes részterületek szintetizálása. S mindez nem csak az 1938–1945 közötti eseményekre vonatkozik.

Randolph L. Braham (Fotó: MTI / Soós Lajos)

Magyarország német megszállásáról utoljára 1978-ban, Ránki György tollából készült összefoglaló munka,[3] a több százezer embert érintő munkaszolgálatról Karsai Elek írt átfogó munkát és adott ki dokumentumokat 1962-ben,[4] a nyilas korszakról monografikus igénnyel Teleki Éva írt utoljára 1974-ben.[5] De távolabb is visszamehetnék az időben és felvethetném, hogy miként fordulhat az elő, hogy a vörös- illetve fehérterrorról egyet-

Tibori Szabó Zoltán (Fotó: Kiss Gábor)

len szaktudományos összefoglaló munka sem született 1989 óta? Pedig elképesztő mennyiségű levéltári irat vált kutathatóvá nem csak Magyarországon, hanem külföldön is.

„A magyar holokauszt modern történetét meg kell, meg is lehet még írni. Nagyon valószínű, hogy csendőrkerületenként vagy deportálási zónánként, talán nem is egy szerzőnek, hanem többnek" – írta 2005-ben Karsai László.[6] Nem csak ezt – teszem hozzá –, hanem monografikusan kéne feldolgozni a zsidótörvények létrejöttével és végrehajtásával kapcsolatos összetett eseményeket, a magyar társadalom erre adott reakcióit, de megírásra és szintetizálásra vár az ide lazán, de annál fontosabban kapcsolódó terület, a népbíróságok története is. És a sort hosszan lehetne folytatni, ahogy azt Laczó Ferenc is megtette.

S itt érkezünk el a miérthez. Laczóval egyetértve, szerintem a válasz csak részben található meg abban, hogy az egymástól elszigetelten dolgozó kutatók nem működnek kellőképpen együtt. Én ennél sokkal mélyebben, a rosszul működő intézményi struktúrában, illetve az ebben a témakörben gyengén működő belföldi tudományszervezésben látom az alapvető problémát.

A Holokauszt Emlékközpont – egy kihasználatlan lehetőség

Kiindulásként tisztázzuk, hogy 20 éve létezik és azóta évente átlagban kétszázmillió forintos költségvetéssel működik a Holokauszt Emlékközpont, az az állami intézmény, amelynek pontosan a holokauszt-kutatásszervezés és koordinálás (is) lenne, lett volna a feladata. A Holocaust (sic!) Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány alapító okirata szerint az intézmény – más feladatai mellett – másolatban gyűjti az „1938–1945 között vallási, faji, nemzetiségi és más politikai okokból történt üldöztetés, a munkaszolgálat, a deportálások, a náci koncentrációs táborok működésének és áldozatainak elsődlegesen magyar vonatkozású dokumentációját", és ennek érdekében gyűjteményt működtet. Szintén az alapító okirat szerint a Közalapítvány feladatai közé tartozik a tudományos forrásfeltárás és kutatás megszervezése, annak folyamatos ellátása, a kutatási eredmények folyamatos publikálása, valamint tudományos konferenciák és tanácskozások szervezése.[7] Legalábbis papíron. Mert ezeknek a feladatainak egyáltalán nem vagy csak a lehető legminimálisabb mértékben tett eleget az elmúlt 20 évben.

Tudományszervezés New Yorkból – Randolph Braham

Ha tudományszervezésről beszélünk, akkor megkerülhetetlen a nemrég elhunyt Randolph Braham professzor szerepe. Az ő átgondolt víziója, irányítása és szerkesztése mellett születtek meg olyan alapmunkák – csak, hogy a legfontosabbakat említsem –, mint a magyarországi holokausztra vonatkozó és periodikusan frissített bibliográfiai jegyzék,[8] a magyarországi holokauszt háromkötetes földrajzi enciklopédiája,[9] és ő indította útjára a Tanulmányok a Holokausztról kiadványsorozatot, amelynek tizedik kötete az év elején jelent meg.[10] Az általa kezdeményezett és felügyelt ösztöndíjprogram (a New York-i City University Graduate Center keretében működő J. & O. Winter Fund) hazai kutatók életében fontos és meghatározó állomás volt. Minden elfogultság nélkül mondhatom, hogy Braham a magyar holokauszt kutatásának intézményes atyja volt – New Yorkból. Ha nincs az ő több mint öt évtizedes munkássága és aktív tudományszervező tevékenysége, akkor ma sokkal kevesebben foglalkoznának ezzel a szakterülettel, jóval kevesebbet tudnánk – nem csak itthon, hanem külföldön is – a magyarországi holokauszt eseményeiről.

Az iratgyűjtés

Tudománypolitikai és tudományszervezési problémára mutat rá a magyarországi holokauszttal kapcsolatos iratok összegyűjtésének ügye is. Tudni kell, hogy több tízmillió oldalnyi releváns irat található a Magyar Országos Levéltárban és fióklevéltáraiban, Budapest Főváros Levéltárában, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és még számtalan más magyarországi gyűjteményben. A rendszerváltás hajnalán a Yad Vas-

hem, illetve az amerikai-izraeli Klarsfeld Alapítvány feladatának érezte, hogy ezeket az iratokat kiválogassa és másolatban beszerezze. A híres nácivadász, Serge Klarsfeld és a Yad Vashemből, Gavriel Bar Shaked már 1989 novemberében Budapesten jártak, hogy felmérjék az irataanyagokat és előkészítsék a későbbi munkálatokat.[11] Látogatásukat siker koronázta: több levéltárral is szerződést kötöttek és hamarosan megindult a fénymásolás és mikrofilmezés folyamata.[12]

Az izraeli, az amerikai és magyarországi holokauszt-kutatás dokumentációjának egységesítésével kapcsolatos munkálatok elvégzésére a Yad Vashem megbízásából Ságvári Ágnes kezdett iratfelmérő kutatásokat 1991 januárjától 3 országos, 19 megyei és 5 szaklevéltárban. A feltárt iratokról részletes jegyzékeket készített, iratokat pedig másolatban küldte ki Jeruzsálembe.[13]

A Yad Vashem megbízásából Karsai László 1995 januárja környékén kezdte el szisztematikusan feltárni és kiválogatni a magyarországi holokaussztal kapcsolatos levéltári iratokat. A levéltári kutatásokat mind a mai napig az általa irányított történészek végzik, a kutatómunka pedig „kiterjed az 1938–1950 között keletkezett minden olyan dokumentumra, amelyben a zsidó szó előfordul, illetve a magyarországi zsidókérdéssel kapcsolatba hozható”.[14]

Ezzel párhuzamosan a washingtoni United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) is elkezdte a saját iratgyűjtő projektjét, így immár két külföldi szervezet is szisztematikusan gyűjti a magyarországi holokaussztal kapcsolatos iratokat.

Ránki György

Serge Klarsfeld és Beate Klarsfeld (AP Photo Remy de la Mauviniere)

Az iratfeltárás során a Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportja közel 5 millió oldalnyi iratot gyűjtött össze és mikrofilmezett az elmúlt negyed évszázadban. Ez a hatalmas iratanyag azonban jórészt hozzáférhetetlen a (magyar) kutatók számára. A megbízó, Yad Vashem számára készült iratjegyzékek nem nyilvánosak, a mikrofilmezett anyag nagy része pedig nincs feldolgozva, így azokban nem lehet kutatni. De még ha megfelelően is lehetne kutatni ezeket, azt akkor is csak Jeruzsálemben lehetne megtenni. Szintén meg kell említeni, hogy elég nehéz átlátni a Yad Vashem kutatócsoport munkáját. Eddig ugyanis csupán egyetlen egy nyilvánosan elérhető – még 2003-ban írt – hat és fél oldalas, összefoglalóból[15] tudunk képet alkotni a munkájukról. Jellemző, hogy a kutatócsoport megalakulásának 20 évfordulójára (is) időzített nemzetközi konferenciáról készült kötetben sem jelent meg írásbeli beszámoló az addigi munkáról.[16] Még különösebb, hogy a kutatócsoport az elmúlt 25 évben folytatott, egyébként fontos és alapos iratgyűjtéséről – akár önállóan, akár a Yad Vashemmel közösen szerkesztve – egyetlen fond- vagy iratjegyzéket sem publikált. A kutatócsoportnak egyébként nincs honlapja és az interneten sem található tevékenységükről érdemi információ.

Ezzel szemben a kutatóbarát eljárásra jó példa a USHMM gyakorlata. Az általuk készíttetett iratjegyzékek ugyanis elérhetőek az interneten, így ha valaki például a Belügyminisztérium általános iratainak (K 150) tág értelemben vett holokaussztal kapcsolatos iratait szeretné kutatni, akkor egyszerűen letöltheti az internetről a 698 oldalas, magyar nyelvű jegyzéket.[17] Sajnos a rendszere-

zett és másolatban meglevő iratokat csak Washingtonban lehet kutatni.

Hangsúlyozni szeretném, hogy önmagában az, hogy egy külföldi intézmény milyen módon jár el egy saját maga által finanszírozott projektben, nem lenne probléma, de a magyarországi holokausztkutatás és a jobb nemzeti önismeret szempontjából mindenképp veszteség, hogy a magyar kutatók által külföldi intézmények számára végzett iratfeltáró munka eredménye nem jelenik meg Magyarországon.

Tehát míg a szisztematikus belföldi iratgyűjtést, vagy a külföldi intézmények által összegyűjtött anyagok katalogizálását az erre hivatott magyar intézmény nem érzi feladatának, addig azok a magyar történészek, akik külföldi intézményeknek dolgoznak, úgy látszik, nem urai a végzett rendszerező munka eredményének. Jól illusztrálja, hogy mennyire nincs gazdája az ügynek, hogy a mikrofilmezési munkát megbízásra végző magyarországi levéltárak vagy megtartanak egy másolatot vagy (inkább) nem a Yad Vashem által kért anyagokról.[18] Sok magyarázatot nem érdemel, hogy elemi érdek lenne, hogy ezek a kiválogatott iratok másolatban Magyarországon egy helyen össze legyenek gyűjtve.

Zárszó és javaslatok

Mi lenne tehát a megoldás? Be kéne lépnie egy olyan szervezetnek, amelyik szívügyének és kötelességének tekinti, hogy a Yad Vashemben és a USHMM-ben található, rendszerezett (mikrofilmezett/digitalizált) másolati anyagokat és az azokról készült jegyzékeket beszerezze és biztosítsa a minél szélesebb körű kutatás lehetőségét.

Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a külföldi intézmények százmillió forintos nagyságrendben áldoztak forrásokat az iratok feltárására. Céltudatos kultúrdiplomáciával és intézményközi együttműködéssel azonban sok minden elérhető lenne. S nem kell messzire menni a követendő példáért. A kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen belül, a Tibori Szabó Zoltán által vezetett holokausztkutató intézetben (Institute for Holocaust and Genocide Studies) mikrofilmen beszerezték a vonatkozó magyar és román nyelvű anyagokat.

A fentebb leírtak csak egy példája annak, hogy mekkora szükség lenne egy olyan, az alapfeladatait valóban ellátó intézményre, amelyik nem csak strukturálja a különböző kutatásokat, hanem forrásokat és lehetőséget biztosít a témával foglalkozó kutatóknak (például célzott témákra kiírt ösztöndíjprogrammal), ezzel is tág teret nyitva az együtt gondolkodásra és együttműködésre. A helytörténeti és külföldi kutatások becsatornázásával pedig létrejöhetnének valós intézményközti párbeszédek és kibontakozhatna egy szélesebb szakmai dialógus.

A szerző a Clio Intézet társ-ügyvezetője

JEGYZETEK

1 Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. Magvető kiadó, Budapest, 1988. 209. Randolph L. Braham: The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary. Columbia University Press, New York, 1981.
2 Lásd legújabban pl. Karsai László (szerk.): Vádirat a nácizmus ellen IV. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, 1944. október 15–1945. január 18. Budapest, Balassi, 2014. További művekkel kapcsolatban lásd Csősz László – Gellért Ádám: Holocaust Research and Infrastructure in Hungary. Dapim: Studies on the Holocaust, 2017/2. 146–154.
3 Ránki György: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.
4 Karsai Elek (szerk.): Fegyvertelen álltak az aknamezőkön. Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon 1–2. Budapest: MIOK, 1962.
5 Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16. – 1945. április 4. Kossuth könyvkiadó, Budaest, 1974.
6 Karsai László: A holokauszt utolsó fejezete. Beszélő, 2005/10. szám. http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-holokauszt-utolso-fejezete
7 A közalapítvány alapító okirata, 2017. december 7.
8 Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt bibliográfiája. 2. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2010.
9 Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, 1–3. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2007.
10 Legutóbb Randolph L. Braham (szerk.): Tanulmányok a Holokausztról, X. Múlt és Jövő Alapítvány, Budapest, 2019.
11 Angol nyelvű beszámoló a magyar levéltárakban tett 1989. november 19–26. közötti látogatásról. (a szerző birtokában)
12 Lásd pl. a Budapest Főváros Levéltára és a Klarsfeld Alapítvány között 1990. január 22-i dátumú megállapodás-tervezetet, amely alapján az alapítvány 10.000 amerikai dollárt utalt át előlegként (a szerző birtokában). A munkaszolgálat során meghalt zsidó származású áldozatok kartotékjai az év őszén már Izraelben voltak. Lásd a Magyar Köztársaság Tel Aviv-i Nagykövetségének sajtóközleménye, 1990. október 26. (a szerző birtokában)
13 Ságvári Ágnes beszámolója, 1992. január 28. (a szerző birtokában)
14 Karsai László: A Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportja. Regio, 2003/14, 130.
15 Uo. 129–135.
16 Molnár Judit (szerk.): A nagypolitikától a hétköznapokig. A Magyar holokauszt 70 év távlatából. Balassi Kiadó, Budapest, 2016. Margittai Linda – Sulyok Izabella: Beszámoló „A nagypolitikától a hétköznapokig – a Magyar Holokauszt 70 év távlatából" című nemzetközi tudományos konferenciáról. Századok, 2014/4. szám, 1075–1080.
17 Records of the Hungarian Ministry of Internal Affairs (MOL K 150), 1939–1944, RG 39.008M. https://collections.ushmm.org/findingaids/RG-39.007M 01 fnd hu.pdf
18 Lásd még 13/2002. (I. 31.) kormányrendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és Izrael Állam Kormánya között a magyarországi levéltárakban őrzött, védett személyes adatot tartalmazó Holocaust-dokumentumok másolatának a jeruzsálemi Yad Vashem, a Holocaust Mártírjai és Hősei Megemlékezési Hivatala részére történő átadása és felhasználása tárgyában készült adatvédelmi szerződés kihirdetéséről.

VITA A VÉSZKORSZAK KUTATÁSÁRÓL

A Holokauszt Emlékközpontban

A Holokauszt Emlékközpont „A holokausztkutatás új útjai, problémái" címmel rendezett pódiumbeszélgetést, melyet Dr. Kovács Tamás történész, a Holokauszt Emlékközpont igazgatója moderált. A beszélgetés három résztvevője Gellért Ádám, történész PhD-hallgató (University of Bristol), a Clio Intézet társ-ügyvezetője; Dr. Ungváry Krisztián, történész (1956-os Intézet, OSZK) és Szalay-Bobrovniczky Vince, történész, civil és társadalmi kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár voltak. A Páva utcai épület kis előadóterme zsúfolásig megtelt érdeklődőkkel.

Kovács Tamás egy feltehetően általánosnak szánt kérdéssel indította útjára a beszélgetést: arra volt kíváncsi, hol is tart ma Magyarországon a holokausztkutatás.

Gellért Ádám azonban rögvest egy igen éles megállapítással kezdett, közölte, ma hazánkban nincs szervezett, intézményes holokausztkutatás, külföldön pedig alig tud valaki bármit is a II. világháború alatti magyarországi népirtásról.

Ungváry Krisztián árnyalta a képet, amikor elmesélte, hogy ismer olyan történész kollégát, aki 10 éve ugyan, de az 1944-es deportálásokról kívánta megírni szakdolgozatát, az ELTE-n azonban közölték vele, ez biztosan nem elfogadható, mert itt – mármint az ELTE-n – senki nem ért a témához.

Szalay-Bobrovniczky Vince szerint igenis van ebben az országban néhány történész, aki a témával foglalkozik, példaképpen Kádár Gábort és Vági Zoltán említette. Úgy vélte, vannak nemzeti traumáink, amelyekkel egyszerűen képtelenek vagyunk szembesülni. Ezért aztán érthető, hogy a bal- és a jobboldal között „hitviták" parázslanak. Véleménye szerint még mindig nem tudunk például mit kezdeni Horthy szerepével. Szerinte itthon és külföldön is egyaránt komoly a tudatlanság, kinek is köszönhető a zsidóság deportálása. Sokan Szálasit emlegetik, mondta, de alig beszél valaki Sztójay Döméről. Úgy vélte, az egész Sztójay-korszak, úgy ahogyan volt, feldolgozatlan.

Gellért Ádám, tovább árnyalva álláspontját, azt mondta, a Szálasi-korszakról az utolsó komoly kötet a 60-as években jelent meg, azóta semmi. Ráadásul, tette hozzá, az édeskevés, ha valaki egyetemen tanít és csupán mellette kutat. Ismerni kellene a külföldi szakirodalmat is, márpedig ezt kevesen mondhatják el magukról itthon.

Szalay-Bobrovniczky Vince

Ungváry Krisztián Sztójay nevére reagálva mondta, csupán egy bábfiguráról beszélünk. Határozott véleménye szerint a történtek kulcsfigurája igenis Horthy Miklós, ő a deportálások főfelelőse. Ungváry közölte, a jelenlegi hivatalos állásponttal szemben nem állja meg a helyét az a megállapítás, hogy 1944-ben megszűnt a magyar állam szuverenitása. Kiemelte ugyanakkor, hogy hazánk jelenlegi Alaptörvénye szerint az ország ekkor elvesztette „állami önrendelkezését".

Ungváry Krisztián (Fotó: Tóth Csilla)

Szalay-Bobrovniczky helyettes államtitkár azonnal reagált, úgy vélte, márpedig a magyar állami szuverenitás elveszett a megszálláskor, ám a magyar felelősség vitathatatlan, tette hozzá. Az osztrákokkal példálózva közölte, ők az Anschluss-t képtelenek feldolgozni, míg mi magyarok az 1944-45 körül történteket „se kiköpni, se lenyelni nem tudjuk".

Dr. Kovács Tamást a következőkben az érdekelte, melyek ennek az időszaknak fehér foltjai, mik azok a témák, amelyek feldolgozásra várnak.

Pénz van, szakember nincs, fogalmazott rendkívül sommásan Gellért Ádám. Úgy látja, semmiféle munka nem jelent meg sem a zsidótörvényekről, sem a munkaszolgálatról. Szerinte iratanyag lenne bőven, olyannyira, hogy egy-egy kutatócsoportnak 3-4 évébe is beletelne a feldolgozás. Hozzátette, nyitott még a népbíróságok kérdése is, tehát rengeteg munka lenne még.

Ungváry Krisztián, Gellért Ádámhoz csatlakozva mondta, valóban feldolgozatlan a munkaszolgálat ügye, de hozzátette, iratok alig maradtak fenn. Következő ötlete, fordult az államtitkárhoz, az 1944-es szuverenitás kérdése. Gondolatát azzal zárta, meg kellene vizsgálni, kiket és miért küldtek Auschwitzba, hiszen javarészt a munkaképteleneket vitték, a munkaképesek itthon maradtak, holott a náci Németországnak éppen ellenkező lett volna az érdeke.

Szalay-Bobrovniczky Vince leszögezte, 1944. március 19-én megkezdődött a német megszállás, tehát egyértelmű, hogy Magyarország szuverenitása erősen korlátozott volt. Az államtitkár azt javasolta, foglalkozni kellene végre azokkal magyar embermentőkkel, akik a korabeli állami adminisztráció felsőbb köreiben dolgoztak. Hozzátette, szó van róla, hogy kibővítenék a HDKE lehetőségeit, ám nem mondott semmi konkrétumot. Határozott véleménye szerint ezt az egész korszakot végre depolitizálni kellene, ez lenne a legfontosabb, mert aki ehhez hozzányúl, mondta, azt biztosan támadni fogják.

Kovács Tamás a nemzetközi együttműködés lehetőségeiről és a szomszédos országok kutatóival való közös munkáról kérdezte az asztalnál helyet foglalókat.

Gellért Ádám lakonikusan kérdezett vissza: ki működjön együtt és kivel? Ehhez konferenciákra kellene járni, és minimum három nyelvet beszélni. Ma legjelentősebb holokausztkutató központ egyértelműen Németországban van, de alig jár oda magyar. Újra feltette a kérdést, milyen együttműködésről lenne szó, mert nem ez, hanem a magyar viszonyok konszolidálása volna a legfontosabb.

Ungváry jónak tartana valamiféle együttműködést, annál is inkább, mert ennek köze lehetne a határon túli nemzetegyesítéshez. Ne feledjük, hangsúlyozta, Erdélyt a magyar állam tisztította meg a zsidóktól, a románok legnagyobb örömére. Nagyon jó volna, vélte, erdélyi és szlovák történészekkel együtt dolgozni. Majd hozzátette, a maga részéről inkább tágítaná, mint szűkítené a holokauszt fogalmát.

Gellért pragmatikus egyszerűséggel közölte, kutatási tervek és levéltári ismeretek szükségesek és szerinte is be kellene vonni a munkába a román és szlovák kutatókat.

Szalay-Bobrovniczky szóba hozta az 1998-ban alapított IHRA-t (International Holocaust Remembrance Alliance), mint olyan nemzetközi szervezetet, amely a holokauszttal foglalkozik. Az IHRA szerinte ötvözi a kormányzati és a kutatói szférát. Majd közölte: sok a vita és a tudatlanság Magyarországgal kapcsolatban.

Kovács Tamás következő kérdését kutató történészként tette fel: arra volt kíváncsi, mit gondolnak az asztalnál helyet foglalók, vajon mit őrizhetnek még a moszkvai, ukrajnai és baltikumi levéltárak.

Ungváry Krisztián példaként említette a németeket, akik elérték, hogy a világháborúban zsákmányolt irataikat az oroszok feltegyék az internetre. Most, hogy ennyire jók a magyar-orosz kapcsolatok, valami hasonlóra volna szükség, mondta, majd hozzátette:ezt csak viccnek szánta. Azért szerinte mégiscsak lehetne valamit tenni, folytatta, hiszen nonszensz, hogy az orosz katonai fotósok a világháborúban Budapesten készített fotóit ő teszi fel az internetre, mikor az a magyar állam dolga lenne.

Gellért Ádám azt mondta, nem nagyon várható változás, hiszen az oroszok semmi olyasmit nem adnak ki a kezükből, amit nem tudnak elolvasni, márpedig, Moszkvában senki nem tud magyarul. Úgy gondolja, ezen a problémán azért lehetne segíteni. Ő továbbra is a moszkvai le-

Kovács Tamás

véltáraknál sokkal, de sokkal fontosabbaknak gondolja a magyar levéltárakat, ráadásul még a Jad Vasem intézetben is sok ezer olyan magyar oldal pihen, amelyekre a magyar kutatóknak nincs rálátásuk. Úgy vélte, Washingtonban, ahol óriási magyar anyag van, lehet a legjobban és a legkényelmesebben kutatni a magyar holokausztot.

Kovács Tamás bevallottan provokatívnak szánt kérdéssel folytatta: mennyire érdekli a magyar holokauszt a külföldi közvéleményt?

Az elsőként megszólaló Szalay-Bobrovniczky helyettes államtitkár úgy vélte, a külföld sokszor erős politikai felhangokkal kezeli a magyar holokausztot, és torzképet hordoz erről. Ennek rövid összegzése: a holokauszt a magyar jobboldal találmánya és Orbán Viktor is jobboldali. Úgy véli, vannak lehetőségek a régióbeli országokkal az együttműködésre, majd hozzátette, ma az antiszemitizmus témája néhány esetben egyfajta politikai bunkósbot.

Ungváry a beszélgetésben tőle megszokott erős iróniával tette fel a kérdést: hány Wass Albert utca van ebben az országban? És vajon Tormay Cécile munkássága mit keres az oktatásban? Ungváry úgy látja, a történetírás mindig is nemzeti kérdés volt, az is marad, márpedig a mi történelmünk más kultúrkörben nem izgalmas, nem fontos kérdés. A lényeg az, hogy az országon belül konzekvens és támogató legyen a magatartás a történelemkutatással kapcsolatban.

Gellért sarkosan közölte, ma Magyarországon csak az nem publikál, aki nem akar. Itthon azonban sajnos nincs olyan kiadvány, amelyben holokauszttal kapcsolatos kutatásokat lehetne publikálni. Majd hozzátette, Magyarországon fogalmunk sincs, milyen történészi irányzatok vannak például Németországban.

Szalay-Bobrovniczky szerint az antiszemitizmus kérdésének sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni és nem szabad elsiklani a nyugati országok antiszemitizmusa felett sem.

A beszélgetés moderátora a 2004-es és a 2014-es holokauszt emlékévek hozadékára, értelmére, hasznára volt kíváncsi, illetve arra, vajon vannak-e ifjú holokausztkutatók Magyarországon?

Ungváry Krisztián rendkívül röviden válaszolt: nincs doktori hallgatója, nem tanít egyetemen, röviden, nem kompetens. Gellért Ádám azzal folytatta, kevés a kutatás és a kutató is. Nem tudjuk képviselni nemzeti érdekeinket, ha nem ismerjük történelmünket, mondta. Elmondta, hogy a fiatal kutatók nem akarnak a Clio Intézethez menni dolgozni, mert nem akarják, hogy az arcuk megjelenjen az intézet honlapján. Tervszerűség és program kell, ami meghatározná, hogy mit is akarunk, mondta.

Ungváry hozzáfűzte: néhány kollégájának igenis súlyosan sérül a tudományos szuverenitása. Gellért a más nézőpontú megközelítésre példaképpen megemlítette, hogy az 1848/49-es szabadságharc egy súlyos polgárháború történeteként is megírható volna.

Gellért Ádám

Szalay-Bobrovniczky a történelemmel kapcsolatos véleménykülönbségekkel kapcsolatban az index.hu-n március végén megjelent történészvitát hozta szóba. Mint emlékezetes, az online lapban közölt cikkében Borhi László, a bloomingtoni Indiana Egyetem docense azt az állítást fogalmazta meg, hogy „A szövetségesek provokálták ki a német megszállást, nem törődve a magyar zsidókkal". Az államtitkár szerint több ehhez hasonló vitára volna szükség. Az emlékévekkel kapcsolatban annak a véleményének adott hangot, hogy ezek sikeresek voltak, jót akartak és számos konfliktusba „álltak bele". Úgy vélte, a zsidó közösségnek arra van szüksége, hogy megértsük aktuális problémáikat, ami szerinte például egy-egy zsinagóga felújítása vagy a zsidó temetők rendbehozatala.

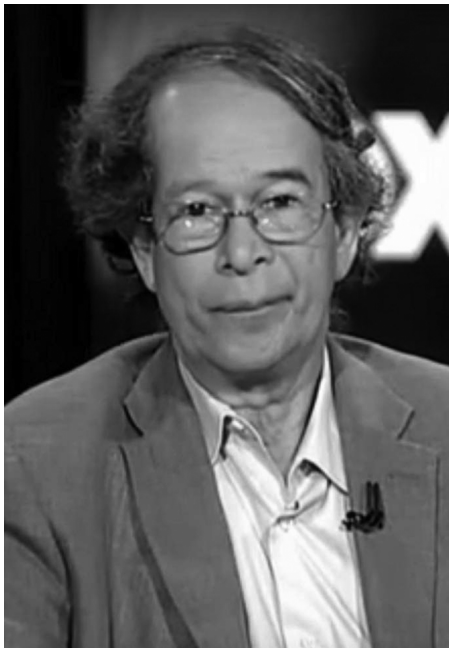
Ungváry az államtitkárhoz fordult és megkérdezte, vajon ez a bizonyos történészvita megjelenhetett volna a kormánypárti sajtóban is?

Szalay-Bobrovniczky úgy vélte, volt erre kísérlet, példaképpen pedig a Mandiner nevű portált említette. Az államtitkár szerint volt kis átjárás a történészvitában a kormánypárti és a nem kormánypárti sajtó között. Gellért Ádám bejelentette, Borhi László hamarosan Budapestre érkezik és a kérdésben vitát rendeznek a Clio Intézetben.

A pódiumbeszélgetés legvégén a közönség lehetőséget kapott arra, hogy kérdezzen. Egy úr a Jaross-listákra kérdezett rá, amelyek Gellért Ádám szerint valahol a moszkvai levéltárak mélyén vannak, és onnét soha nem is fognak előkerülni. Egy Szlovákiából érkezett magyar zsidó kultúrakutató hölgy szomorúan osztotta meg a jelenlévőkkel, hogy ő állandóan megkapja a szlovák kutatóktól, hogy az ottani régió kutatása a magyarok dolga volna.

Bóka B. László

ROOSEVELT ELNÖK ÉS AZ EURÓPAI ZSIDÓSÁG SORSA

Interjú Richard Breitman történésszel az Egyesült Államokról és a holokausztról

Engedje meg, hogy rögtön tág kérdéssel kezdjem: mely tényezők alakították az amerikaiak náci üldöztetéssel kapcsolatos hozzáállását és politikáját?

Elsőként azt mondanám, hogy 1933 előttről érdemes indítanunk, mivel néhány kulcstényező hosszabb távon hatott. Az Egyesült Államok az első világháború előtt még bevándorlók tömegeit fogadta be, de az 1920-as években a hatóságok bevágták az ajtót, élesen korlátozva az európaiak bevándorlási lehetőségeit. Háborús tapasztalataik hatására az amerikaiak meglehetősen kiábrándultak voltak és nem kívántak Európa problémáival tovább foglalkozni. Már akkor sem támogatták az immigrációt, amikor az amerikai gazdaságnak még kifejezetten jól ment. Ebben az antiszemitizmus is szerepet játszott: a nemzeti kvóták meghatározásának része volt az is, hogy a bevándorlásban kifejezetten korlátozzák azon országok lakosait, ahol számos zsidó élt, illetve ahonnan korábban sok zsidó érkezett az Egyesült Államokba. E jogi keret az 1950-es évekig fennmaradt, tehát egyértelműen egy hosszabb távú tényezőről van szó.

Ezen túlmenően a gazdasági világválságnak rendkívül nagy politikai és társadalmi hatása volt. Edgar Hoover 1929-ben hatalomra került kormánya úgy döntött, hogy a Kongresszus megkérdezése nélkül tovább szűkíti a bevándorlást. Egy már létező paragrafust kezdtek el szigorúan alkalmazni, mely szerint csakis a vagyonos vagy amerikai rokonokkal rendelkező jelentkezőknek lehet esélye bevándorló-vízumot szerezni. Minderre még Roosevelt és a nácik párhuzamos hatalomra kerülése előtt került sor, tehát ezeket a lépéseket nem nevezhetjük a náci üldöztetésre adott reakciónak, ugyanakkor óriási jelentősége volt, hogy a *status quo* így nézett ki 1933-ban.

A kérdés tehát az volt, hogy a Roosevelt-kormány Hitler hatalomra jutásának, a baloldaliak, a zsidók és további csoportokhoz tartozó egyének üldöztetésének hatására megpróbál-e változtatni a fennálló helyzeten. A színfalak mögött sor került apróbb csatározásokra ezzel kapcsolatban. Ennek eredménye némi liberalizáció volt, de alapvető változás nem következett be. Németország kvótaszáma amúgy viszonylag magas volt, melyet azonban a náci Németország első évei során sose töltöttek ki. Hoover célja az volt, hogy az érkezők számát az engedélyezettek számának 10%-ra szorítsa vissza. Ezen élesen redukált szám kezdett aztán lassan növekedni 1933-ban és 1934-ben.

Érdemes ehhez hozzátennem, hogy bár Roosevelt ki nem állhatta Hitlert és a nácikat, első elnöki periódusa idején sürgősebb ügyei is voltak. Az Egyesült Államokban a helyzet rendkívül nehéz volt. Kockán forgott az amerikai demokrácia fennmaradása. Roosevelt emiatt nem kívánt olyan külpolitikai problémákkal szembenézni, melyek belpolitikai törvénykezési szándékait csak megnehezítették volna.

E téren 1936-37-ben állt be változás. Az Egyesült Államok gazdasága addigra alapvetően talpra állt. Rooseveltnek sikerült komoly népszerűségre szert tennie, ráadásul úgy gondolta, hogy a második lesz az utolsó elnöki periódusa – tehát nem kell többé az újraválasztási esélyeire tekintettel lennie. A bevándorlási törvényeket 1936-ban érdemben enyhítette. A német kvóta betöltésére első alkalommal 1938-ban került sor és ezen új trend aztán néhány évig folytatódott.

Hogyan értékeli Roosevelt elnök szerepét? FDR mennyiben és miként határozta meg az Egyesült Államok náci Németországgal és az európai antiszemita radikalizációval kapcsolatos politikáját?

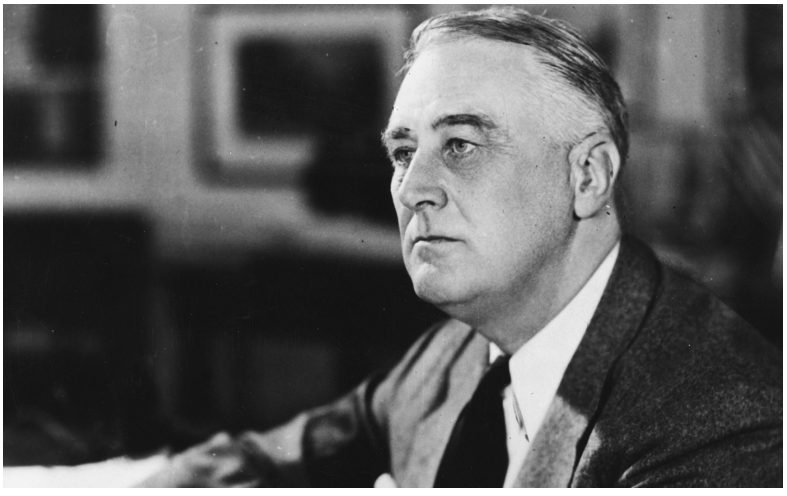
2013-ban Allan J. Lichtmannal közösen *FDR and the Jews* (Roosevelt és a zsidók) címen adtunk ki könyvet, melynek lapjain amellett érvelünk, hogy Roosevelt viszonyulásában négy fázist érdemes megkülönböztetnünk. Amint már említettem, első elnöki periódusában Roosevelt e téren nem sokat tett, 1936-37-től kezdve azonban jóval nyitottabb volt, mint amire a helyzet alapján számítani lehetett.

Harmadik periódusa idején ellenben sokkal inkább a háború és a nyugati civilizáció túlélése foglalkoztatta, az európai zsidóság üldöztetése pedig ismét háttérbe szorult. Negyedik elnöki periódusának megkezdődése előtt azonban már tisztán látta, hogy a szövetségesek meg fogják nyerni a háborút és emiatt immár humanitárius szempontokra is tekintettel lehetnek. Ez vezetett aztán a *War Refugee Board* (Háborús Menekültek Hivatala) megalapításához 1944 januárjában, melyről a közelmúltban Rebecca Erbelding publikált monográfiát *Rescue Board* (*Mentőhivatal*) címmel.

Mennyit lehetett tudni az Egyesült Államokban a holokausztról a háború éveiben? A tudásszint alakulása miként befolyásolta az Egyesült Államok stratégiáját?

Korántsem volt titok, hogy a nácik gyűlölik a zsidókat. Hitler számos alkalommal halálos fenyegetéseket is megfogalmazott – ezek közül talán az 1939. január 30-i beszéde számít a leghírhedtebbnek. Amerikában azonban számosan nem vették e retorikát túl komolyan. Nem voltak képesek felfogni, hogy Hitler mire készül, miközben eleve nem tartották valószínűnek, hogy ipari méretű tömeggyilkos terveket meg tudna valósítani.

Richard Breitman az *American University* professzora, szakterülete a német és az amerikai történelem. A holokauszt kutatásának nemzetközileg elismert képviselője, a *United States Holocaust Memorial Museum* által kiadott *Holocaust and Genocide Studies* című tudományos folyóirat főszerkesztője. Leghíresebb munkái közé tartoznak az alábbi könyvek: (Alan Krauttal közösen) *American Refugee Policy and European Jewry, 1933-1945* (Amerikai menekültpolitika és az európai zsidóság, 1933-1945; 1987), *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution* (A népirtás építésze: Himmler és a végső megoldás; 1991), *Official Secrets: What the Nazis Planned, What the British and Americans Knew* (Hivatalos titkok: Amit a nácik terveztek, amit a britek és az amerikaik tudtak; 1998), továbbá (Allan J. Lichtmannal közösen) *FDR and the Jews* (Roosevelt és a zsidók; 2013).

Franklin D. Roosevelt

Az amerikai kormány sokat tudott a háborús évek rettenetes fejleményeiről, de e tudás nem volt azonos a realisztikus ellenszerek kidolgozásának képességével. Tudjuk, hogy a berlini Nagykövetség már 1939-ben nagyon is konkrét módon hívta fel a figyelmet a veszélyekre, melyet a Fehér Ház és a Külügy is megkapott és melyre Roosevelt aztán hivatkozott is az amerikai zsidó vezetőkkel 1939 májusában tartott találkozója során. Arról próbálta meggyőzni őket, hogy azonnal hozzanak létre egy alapítványt, mely lehetővé teszi a tömeges emigráció megvalósítását és a zsidók máshol történő letelepedését. Miközben tehát az Egyesült Államok kezét saját törvényei megkötötték, Roosevelt másokat próbált rábírni arra, hogy keressenek kevéssé lakott területeket és menekítsék ki a zsidókat Németországból. A nácik azonban jóval gyorsabban cselekedtek, mint az elnök tárgyalópartnerei és a lehetséges célországok.

Miután 1939 őszén elkezdődött a háború, tömeges emigrációra többé nem volt lehetőség és Roosevelt is a háború fejleményeire fókuszált. Roosevelt egyes politikai ellenfelei előszeretettel hangoztatták, hogy az USA-nak nem érdeke belépni a háborúba és azt csakis a brit szövetségesek és a zsidók szorgalmazzák. Roosevelt érzékeny volt ezen érvekre, ugyanis azt gondolta, hogy amennyiben az USA háború folytatására kényszerül, a társadalom elsöprő többségének támogatására lesz szüksége.

Emiatt sem ekkor, sem a háborús években nem kívánta a náci Németország antiszemita dimenzióit hangsúlyozni. A náci atrocitások közül inkább azokat emelte ki, melyet az egész nyugati civilizáció és az összes vallás nácik általi elutasítását szimbolizálták. Miközben az amerikai elnök tisztában volt azzal, hogy Hitler elsőszámú áldozatai a zsidók voltak és a német vezér által legjobban gyűlölt népcsoportot alkották, nem tartotta politikailag és diplomáciailag előnyösnek ennek kinyilvánítását. Másoknak kellett aztán rávenni őt arra, hogy a zsidók üldözése kapcsán egyáltalán megnyilatkozzon.

Milyen szerepet játszottak ekkoriban az amerikai zsidó szervezetek? Mennyiben és hogyan voltak képe-

Franklin D. Roosevelt elnök fogadja a National Jewish Welfare Board nevű zsidó szervezet vezetőit a Fehér Házban, 1943 november 8-án (Fotó: George R. Skadding AP)

sek befolyásolni az Egyesült Államok európai zsidóüldözésre adott reakcióit?

Érdemes felidéznünk, hogy az amerikai zsidó szervezetek az 1930-as és 1940-es években jóval kevesebb befolyással rendelkeztek, mint manapság. Hajlamosak vagyunk arra panaszkodni, hogy miért nem használták jobban a befolyásukat annak idején, de valójában nem igazán rendelkeztek befolyással.

Alighanem Stephen Wise kapta a legtöbb kritikát, aki az 1920-as évektől egészen 1949-ig vezette az Amerikai Zsidó Kongresszust. Wise-nak egészen 1936-ig kellett várnia, mire Roosevelt fogadta őt – ugyanis korábban tett néhány Roosevelt által nem kedvelt kijelentést. Wise nagyra értékelte e találkozót és sikerült is megosztania néhány aggodalmát, de 1938-ig az amerikai zsidó szervezetek szerepe meglehetősen kicsi volt.

Roosevelt eközben eleve a nácizmust tartotta a világra leselkedő legkomolyabb veszélynek, a zsidó szervezeteknek ezért nehezükre esett volna kritikával illetni őt. Amennyiben Roosevelt elveszítette volna az 1940-es választást, a republikánus Wendell Willkie hozzáállásra alighanem más lett volna, a Republikánus Párt pedig garantáltan nem folytatta volna Roosevelt határozott náciellenességét. Emiatt azt mondhatjuk, hogy Roosevelt befolyásolására a zsidó szervezeteknek csak nagyon korlátozott eszközeik voltak.

Eközben a különböző amerikai zsidó szervezetek között komoly nézeteltérés alakult ki a módszerek tekintetében. Voltak, akik a kormányalkalmazottak meggyőzésében bíztak, mások inkább a nyilvánosság felrázásán keresztül próbáltak befolyáshoz jutni. Sokan foglalkoztak már Peter Bergson szerepével, aki valóban fontos eredményeket ért el. Hatására sokan elkezdtek odafigyelni a holokauszt eseményeire – melyre akkoriban leginkább náci zsidómészárlásokként vagy zsidóellenes náci atrocitásokként hivatkoztak. Bergson tehetséges PR-osnak bizonyult és az által szervezett tömegesemények nyomás alá helyezték Rooseveltet, de e nyomásnak csak akkor lett igazi jelentősége, amikor Roosevelt már biztos volt a háború végkimenetelét illetően, ami 1943 őszére következett be. Eközben túlzás lenne Bergson szerepét e téren egyedinek feltüntetnünk. Úgy gondolom, hogy Wise rabbi is hozzátette a magáét e nyomás felerősítéséhez, bár kétségkívül kevésbé látványos módon, inkább a színfalak mögött tevékenykedve.

Mindezen túl fontos feltennünk a kérdést, hogy az amerikai zsidó szervezetek pontosan mit is érhettek volna el, hiszen az Egyesült Államoknak sokáig nem voltak lehetőségei a közvetlen katonai beavatkozásra. A szövetségesek bombázói Olaszország 1943-as megszállása előtt nem tudták volna bombázni Auschwitzot. Az 1944. júniusi normandiai partraszállás előtt ráadásul mindenki ezen invázió sikeres végrehajtására koncentrált. A kormánypolitika egyik alapelvének értelmében a humanitárius célok 1944-ben sem írhatták felül a katonai megfontolásokat. A Háborús Menekültek Hivatala 1944. januári alapítása után ugyan számos eredményt ért el, de mindvégig nyilvánvaló volt, hogy humanitárius céljaikat alá kell rendelniük a háborús céloknak és a hadseregtől nem vonhatnak el erőforrásokat.

Beszéljünk némileg részletesebben a népirtás utolsó nagyobb fejezetéről, a magyar zsidóság holokausztjának 1944-es kibontakozásáról is. Miképp próbált az Egyesült Államok befolyást gyakorolni Magyarországra? Mit volt képes az amerikai politika elérni? Végezetül, Ön hogyan értékeli e politikát?

Tisztában vagyok azon érvekkel, melyek szerint a szövetségesek a magyar hivatalnokokkal folytatott titkos tárgyalásai mintegy kiprovokálták az ország német megszállását és ez vezetett aztán több mint félmillió magyar zsidó elpusztulásához. Nem tartom ezen érvelést meggyőzőnek. Először is tudjuk, hogy a nácik már korábban is a magyar zsidók megkaparintásában és megölésében gondolkodtak. Hitler gyakorlatilag minden nehézségéért a zsidókat okolta és célja a zsidóság megsemmisítése volt.

Azt is tudjuk, hogy bár Horthy kormányzó és az alatta tevékenykedő kormányok tekintélyelvűek voltak és távolról sem szimpatizáltak a zsidókkal, kevésbé voltak ideológiailag elkötelezett fanatikusok és több volt bennük a realitásérzék, mint a náci vezetőség tagjaiban. Emiatt úgy gondolom, hogy valószínűsíthető volt az utak fokozatos elágazása – a németek ugyanis a zsidók kiirtására törekedtek, míg a magyar vezetés a háború utáni helyzetre próbált készülni, észlelve, hogy a nácik veszíteni fognak. A kulcskérdés alighanem az volt, hogy e két szövetséges közti törésre a háború mely fázisában kerül majd sor.

Lehetséges, hogy a titkos tárgyalásoknak is volt szerepük e töréspont, a megszállás előbbre hozatalában. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy Magyarország megszállására enélkül is sor került volna és ennek keretében a németek megpróbálkoztak volna az ország zsidóságának deportálásával. Ami e történetben korántsem volt elkerülhetet-

len, az a magyar rezsim kooperálása a deportálásokban. A magyar hatóságok részvétele nélkül pedig a németek helyzete e téren jóval nehezebb lett volna, sőt a megszálló erők nem is lehettek volna képesek alig néhány hónapon belül százezreket deportálni.

Az amerikai szervezetek közül Magyarország német megszállása a Háborús Menekültek Hivatalát érintette közvetlenül. Henry Morgenthau pénzügyminiszter, akinek fennhatósága alatt e Hivatal állt, többször is beszélt az elnökkel a magyarországi, valamint tágabban a kelet-európai fejleményekről, mely beszélgetések során a holokauszt eseményeit is kiemelte. Roosevelt Morgenthau több felvetését is támogatta, melyek azonban egytől-egyik nem katonai természetűek voltak, úgy mint hivatalos figyelmeztetések küldése a magyar kormánynak, vagy felhívások a magyar nép tagjainak a *Voice of America* programján keresztül, hogy segítsék az üldözött zsidókat és próbálják bújtatni őket.

Visszatekintve azt mondhatjuk, hogy ezek nagyrészt, de azért nem teljesen eredménytelen próbálkozások voltak. Budapest katonai bombázásáról Horthy például úgy gondolta, hogy azt a figyelmeztetések kontextusában kell értelmezni és ennek is szerepe volt abban, hogy júliusban végül leállította a magyar zsidók deportálását. Eichmann ugyan még elindított néhány halálvonatot ezután, de a legmagasabb szintű kooperáció időleges beszüntetése végezetül a budapesti zsidók többségének megmenekülését tette lehetővé.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nem voltak hajlandók e szempontból direkte releváns katonai jellegű cselekedetekre, az amerikai fenyegetések – melyek értelmében a magyar kormánynak felelnie kell majd az általa elkövetett háborús bűnökért – sem maradtak teljesen hatástalanok. Júliusra a deportálások rémséges áldozatokkal jártak, a magyarországi holokauszt későbbi fázisai azonban már kevésbé voltak hatékonyak. Az amerikaiak embermentői szerepét illetően tehát roppant nehéz mérleget vonni: megítélés kérdése, hogy félig üres vagy félig telt-e a pohár.

Zárásként engedje meg, hogy az Egyesült Államok a holokauszttal kapcsolatos politikája utólagos értelmezéseiről kérdezzem. Miként alakultak ezen értelmezések az évtizedek múlásával? Mennyiben változik Amerika egykori szerepének megítélése a kortárs fejlemények hatására?

Az USA szerepéről született néhány korai tanulmány, de az élesen kritikus historiográfia nyitányának alighanem a *While Six Million Died* (*Miközben hat millióan meghaltak*), Arthur D. Morse újságíró 1968-as könyve nevezhető. E negatívan ítélkező trend csúcspontja pedig alighanem David Wyman második könyve, az 1984-es *The Abandonment of the Jews* (A zsidók elhagyatása) volt. Úgy gondolom, hogy Wyman mindmáig komoly hatással van az amerikai populáris kultúrára és az amerikai zsidó

Stephen Samuel Wise

közösség egyes részeire. Az elhagyatás fogalmát személy szerint némileg félrevezetőnek gondolom, hiszen az Egyesült Államok nem kötelezte magát az európai zsidóság roppant nehéz körülmények közti megmentésére, így a szó szoros értelmében elhagyatni sem tudhatta őket.

FDR tevékenységét valóban érdekes a mai fejlemények fényében értelmeznünk. Roosevelt 1938-ban a menekültek problémáinak kezelésére nemzetközi konferenciát kezdeményezett, mely problémák akkoriban elsősorban zsidókat érintettek. Roosevelt számos kritikát kapott amiatt, hogy kezdeményezésével nem sokat ért el, ugyanakkor manapság nehéz elképzelnünk, hogy az Egyesült Államok elnöke egyáltalán hasonló konferenciát próbálna szervezni. Az "America First" hívei akkoriban az európai zsidók amerikai bevándorlását vagy más országokba történő befogadását ellenezték hevesen. Charles Lindbergh és mozgalma számos további tagja e nézeteik kifejtése során kifejezetten antiszemita módokon érveltek.

Ez alighanem csökkenti a Roosevelttel kapcsolatos kritikáink élét. Roosevelt tervei részben megvalósíthatatlanok voltak, részben pedig nem bizonyultak sikeresnek, de azért voltak pozitív hozadékaik is. Lichtmannal írott könyvünkben ezért politikája időbeli változásainak kiemelt figyelmet szenteltünk. Olyan politikusként tekintünk rá, aki elsősorban hatalma megőrzésére törekedett és a körülmények függvényében kezdeményezett humanitárius akciókat vagy ignorálta a humanitáriusság szempontjait.

A beszélgetésre 2019. július másodikán került sor Washington városában. Készítette és az angol eredetiből fordította: Laczó Ferenc.

„A HADÜGY ERŐFORRÁSAIT NEM ÁLDOZHATJÁK HUMANITÁRIUS CÉLOKRA”

Interjú Rebecca Erbeldinggel Mentőhivatal c. könyvéről és a holokaussztal kapcsolatos amerikai politikáról

Az 1944 januárjában alapított War Refugee Board (Háborús Menekültek Hivatala) **az amerikai végrehajtó hatalom részeként tevékenykedett. Mi vezetett megalapításához 1944 elején?**

A zsidók ellen elkövetett tömeggyilkosságok hírét az Egyesült Államokban 1942 novemberében hozták nyilvánosságra, néhány héttel azután, hogy a szövetségesek megkezdték Észak-Afrika invázióját. Ekkoriban azonban még semmilyen terv nem volt arra nézvest, hogy az Egyesült Államok miként segíthetne az európai zsidókon. Az amerikaiak többezer kilométerre voltak a tömeggyilkosságok helyszíneitől – csapataik ekkoriban még nem tartózkodtak az európai kontinensen. A tömeggyilkosságok hírére adott első közös szövetségesi reakció abban merül ki, hogy nyilatkozatot adnak ki, melyben elítélik a hidegvérrel elkövetett atrocitásokat és pereket igérnek a háborús bűnök elkövetőinek megbüntetésére.

1943 hónapjaiban az amerikaiak egyre több releváns információra tesznek szert. Aktivisták eközben tüntetéseket szerveznek és beszédeik során azt követelik, hogy az Egyesült Államok tegyen többet a nácizmus áldozatainak megmentésére. Az egyik ilyen aktivista szervezet támogatóinak 1943 novemberében sikerül rávenniük a Kongresszust arra, hogy egy katonai és gazdasági szakértőkből álló bizottság megalapítására hívja fel Roosevelt elnököt, melynek a zsidók megmentésének módjait kellene vizsgálnia. Az ezzel kapcsolatos titkos meghallgatások részeként a menekültkérdésért és a vízumkiadással kapcsolatos ügyekért felelős Samuel Breckinridge Long államtitkár azt állítja, hogy a külügyesek már eddig is minden hatalmukban állót megtettek a zsidók megmentéséért és a tüntetők egész egyszerűen nincsenek tisztában a tényekkel. Úgy érzi, hogy nagyon meggyőzően érvelt, és ezért beszéde megjelentetése mellett dönt.

Ez részéről óriási tévedésnek bizonyul, mivel hamarosan kiderül, hogy beszámolója több súlyos ténybeli tévedést is tartalmaz. Többek között azt állítja, hogy az USA 580 000 nácizmus elől menekülő egyént fogadott be, ami valóban jelentős teljesítmény lett volna, csakhogy e szám valójában az előző évtized amerikai bevándorlóinak teljes látszámára vonatkozott. Súlyos tévedései megingatják pozícióját.

A pénzügyesek eközben elkezdik vizsgálni, hogy a Külügy miért halogatja annyira az Európába tartó humanitárius segélyek engedélyezését: utánanéznek például, hogy a Külügy miért is várt nyolc hónapot, mire engedélyezte zsidó szervezetek humanitárius segélyakcióit. E vizsgálat lefolytatása közben, mégpedig 1943 decemberében a pénzügy egyik hivatalnoka behatol a Külügybe és az ottani dokumentumokat olvasva ráébred, hogy Breckinridge Long következetesen azt kérte a Svájcban tartózkodó amerikai diplomatáktól, hogy ne küldjenek a holokaussztal kapcsolatos híreket Washingtonba. Mivel effajta hírek korábban nyilvánosságra kerültek és tüntetésekhez vezettek, Breckinridge Long úgy gondolja, hogy a hírfolyam elzárásával elejét veheti e tüntetéseknek.

A Pénzügyminisztérium alkalmazottai ezen ügymeneten nagyon felháborodnak. Miniszterükhöz, Henry Morgenthauhoz sietnek, és meggyőzik őt arról, hogy találkozzon Roosevelt elnökkel és magyarázza el neki, hogy az amerikai nép és a Kongresszus is lépéseket vár, és hogy az adminisztráción belül konfliktus alakult ki a pénzügyesek meggyőződésével kapcsolatban, mely szerint az USA-nak igenis többet kellene tennie. Roosevelt igazat ad Morgenthaunak, és ekkor dönt a Háborús Menekültek Hivatalának megalapítása mellett. Kijelenti, hogy a zsidók megmentési kísérlete immár az Egyesült Államok hivatalos politikájának részét képezi.

Miként jellemezné a Háborús Menekültek Hivatalának (HMH) agendáját? A HMH mennyiben számított újszerű és egyedi hivatalnak?

Az USA történetében egyedül ekkor fordul az elő, hogy a kormány új szervezetet hozzon létre azon célból, hogy az ellenségeink által külföldön üldözöttek életét

A HMH vezetője, John Pehle irodájában munkatársaival tanácskozik

próbálja megmenteni. E tekintetben teljességgel újszerű szervezetről van szó, ugyanis nem amerikaiak megsegítéséről van szó, és nem is olyanokról, akiknek amerikai állampolgárságot terveznek adni. A HMH által megmentett vagy megsegített emberek többsége valószínűleg még csak nem is sejtette, hogy az amerikai kormány szerepet játszott életük alakulásában.

A Hivatal agendája háromszintű. John Pehle, a hivatal vezetője a pszichológiai hadviselést teszi meg elsőszámú prioritásnak: elsősorban ezáltal akarja megakadályozni, hogy a nácik és a náci kollaboránsok tovább gyilkoljanak. A HMH alkalmazottai ezen túlmenően különbséget tesznek a nácikkal közösen harcoló országokban és a nácik által uralt területekhez közel tartózkodó emberek, valamint a nácik által közvetlenül uralt területeken még élők között. Előbbieket biztonságos helyekre szeretnék eljuttatni – semleges országokba, Észak-Afrikába, felszabadított területekre. A nácik által uralt területeken még élők esetében pedig túlélésük esélyeit próbálják javítani, hogy végül megélhessék felszabadulásukat. A lengyel és magyar zsidó esetében a HMH egyértelműen túlélésük esélyeire koncentrál, mivel jól tudják, hogy kimenekítésükre nincsen reális esély.

Pontosan kikből állt e Hivatal?

A legtöbben közülük a Pénzügyminisztérium alkalmazásában álltak, és korábban a gazdasági szankciók végrehajtásáért feleltek. A második világháború idején fordult elő először, hogy az USA gazdasági szankciókat alkalmazott. A HMH vezetői feleltek korábban az Európába irányuló pénzforgalomért, azaz ők próbálták megakadályozni, hogy az ellenség extra erőforrásokhoz jusson. Ennek részeként merül fel a humanitárius segélyek kezelésének kérdése. Mivel az effajta segélyek küldéséhez az ő hozzájárulásuk is szükséges, hamarosan ráébrednek,

Rebecca Erbelding, PhD, a United States Holocaust Memorial Museum alkalmazásában álló történész, levéltáros és kurátor. Első könyve *Rescue Board. The Untold Story of America's Efforts to Save the Jews of Europe* (Mentőhivatal. Az Egyesült Államok feltáratlan kísérlete Európa zsidóinak megmentésére) címmel jelent meg 2018-ban és elnyerte a *National Jewish Book Award* legjobb levéltári kutatáson alapuló munkának megítélt díját (JDC-Herberg Katzki Award).

Cordell Hull külügyminiszter és a Háborús Menekültek Hivatalának vezetői tanácskoznak 1944 március 21-én

hogy a Külügy egyszerűen nem mond igazat mentési akcióival kapcsolatban. E pénzügyesek e felismerésük következtében válnak aztán még kritikusabbá és aktívabbá.

A HMH alkalmazottainak többsége viszonylag fiatal, a negyvenes években még csak a harmincas éveiben járt. Magasan képzett, jellemzően jogász végzettségű emberekről van szó. Alapvetően keresztény vallásúak. Ők alkalmaznak aztán a segélyezési akciókban már korábban is részt vevő egyéneket, így többek között kvékereket, unitáriusokat és különböző zsidó szervezetek tagjait, hogy azok a semleges országokban képviseljék a HMH agendáját. Őszintén hisznek abban, hogy az amerikai kormány feladata a világ jobbá tétele, és nem gondolják, hogy ezt amerikai állampolgárokra kellene korlátozni. Ezen agenda kiterjesztéséhez kívántak személyesen is hozzájárulni.

Milyen mértékben sikerült e nemes céljukat megvalósítaniuk?

Meglehetősen nehéz lenne meghatároznunk, hogy a HMH összesen hány emberen segített. A tevékenységük jelentős részét az alkotta, hogy humanitárius segélyszervezeteket támogattak és e célból könnyítették a pénzek határokon át való áramlását. Hogy aztán pontosan mi történt e pénzekkel, melyek potenciálisan sokakat megsegíthettek, azt nehéz lenne számszerűsíteni.

Hasonlókat mondhatunk a HMH további tevékenységeiről is: nehéz lenne számszerűsíteni például, hogy hányan menekültek meg a pszichológiai hadviselés által megakadályozott atrocitások következtében. Vagy vegyük az alábbi példát: a háború utolsó heteiben a HMH mintegy 300 000 ételcsomag koncentrációs táborokban való szétosztásában segédkezik. Hányan élhették túl a táborokat ennek következtében? Eközben hányan halhattak meg esetleg épp amiatt, mert túl hirtelen túl sok ételhez jutottak? Érdemes az utóbbiak számát levonnunk az előbbiekéből, amikor a HMH által megmentettek számát próbáljuk meghatározni? A HMH 1945-ös felszámolásakor írott riportjában úgy saccolt, hogy tízezreket mentett meg és százezreknek nyújtott segítséget. Ennél pontosabb számokhoz, attól tartok, nem fogunk tudni eljutni.

Beszéljünk részletesebben az európai holokauszt utolsó nagyobb fejezetéről, a magyar holokauszt legfőbb, 1944-es fázisáról. A HMH tagjai mennyit tudtak a Magyarországon ekkoriban kibontakozó népirtásról? Milyen stratégiákat alkalmaztak Magyarország kapcsán? Mennyiben voltak képesek befolyással lenni a helyi eseményekre?

A HMH a kezdetektől fogva nagyon is érdeklődött Magyarország iránt. Az egyik legelső általuk támogatott projekt lengyel zsidók Magyarországra költözését volt hivatott elősegíteni, hiszen utóbbira 1944 legelején még biztonságos területként tekintettek. Ez egyértelművé teszi számomra, hogy nem számítottak az ország német megszállására és azt bizonyára nem is próbálták elősegíteni.

A magyar eseményeket illetően március 19. után részletes tudással rendelkeztek, ha nem is feltétlenül a megszállás legelső napjától kezdődően. Eleinte nem világos számukra, hogy mi zajlik Magyarországon, de egy héten belül az események már a vezető hírek között szerepelnek. Az egyik legjelentősebb New York-i napilap, a *New York Post* például véleménycikket közöl, mely amellett érvel, hogy az USA-nak minden lehetségeset meg kell tennie a magyar zsidók megmentése érdekében.

A HMH ekkorra már belekezdett pszichológiai nyomásgyakorló kampányába, és a magyar eseményekre adott legelső reakciójuk is a hadviselés ezen módjának alkalmazása. Roosevelt március 24-én nyilatkozatot ad ki, melyet eredetileg a német potenciális elkövetőknek tervezett címezni: arra inti őket, hogy ne vegyenek részt bűntettekben, vagy azonnal hagyják abba a gyilkos bűnözést. Épp mikor e beszéd vázlatát készítik elő, a nácik megszállják Magyarországot. A HMH ezért hozzátesz egy paragrafust a beszédhez, mely a kortárs magyar eseményekre reagál: azt üzenik a magyaroknak, hogy ne váljanak háborús bűnösökké a náci atrocitásokban való részvételük által.

Mivel az Egyesült Államoknak nincsenek diplomáciai kapcsolatai a Sztójay-kormánnyal, Horthy újonnan kinevezett kormányával, az öt semleges európai nemzetre, Svájcra, Svédországra, Spanyolországra, Portugáliára és Törökországra hagyatkoznak, akiknek 1944-ben is voltak még diplomatáik az országban. Kérik ezen kormányokat, hogy tiltakozzanak a kibontakozó erőszakhullám ellen. Megkérik őket, hogy osszák meg helyi tudásukat. Továbbá azt is kérvényezik, hogy diplomáciai misszióikat terjesszék ki, többek között abban reménykedve,

hogy talán a magyar vidékre is jutnak majd diplomaták, akik a helyi eseményekről szemtanúi beszámolókat tudnak majd küldeni, sőt talán képesek lehetnek az erőszak helyi elszabadulásának megakadályozására is.

Ebbe azonban csak a svédek mennek bele. Spanyolországra és Portugáliára a Külügy ezzel egyidejűleg épp ellentétes irányú nyomást gyakorol: arra kérik őket, hogy ne ismerjék el a Sztójay-kormányt. Ők inkább utóbbi kérésnek tesznek eleget, és márciustól kezdődően még nagyobb távolságot tartanak Horthytól. Közvetlen diplomáciai kapcsolatok hiányában, Svájc járt el az amerikaiak helyi képviselőjeként. A svájciak 1944-ben ezért amiatt aggódtak, hogy nyíltabb protestálásuk vagy diplomáciai kontingensük növelése semlegességük megkérdőjelezéséhez vezethetne. Ezt az amerikaiak sem akarták kockáztatni, mivel úgy gondolták, hogy egy viszonylag semleges Svájcra még nagyobb szükségük van. A törökök – Kállay miniszterelnök bújtatásán túl – visszajelentik Amerikába, hogy a Nagykövetségükön megjelenő zsidókat távozásuk után azonnal őrizetbe veszik, tehát diplomáciai kontingensük növelésének semmi értelme nem lenne. A svédek azonban máshogy reagálnak: ők azt kérdezik, hogy az amerikaiak kit szeretnének Magyarországon látni. A HMH Raoul Wallenberget választja, aki addig épp a HMH stockholni képviselőjével dolgozott egy épületben. Wallenberg e kérésnek köszönhetően kerül Budapestre.

Az Egyesült Államok ezen túl fontolóra veszi, hogy kiadjon-e saját Schutzpassokat. Köztudomású, hogy 1944-ben sok budapesti zsidó rendelkezett más országok – így Svédország vagy Svájc – papírjaival. Az amerikaiak egy ponton levelet küldenek a svéd és svájci diplomatáknak, melyben azon magyar zsidók neveit sorolják, akiknek amerikai rokoni kapcsolatai vannak és kérik e diplomatákat, hogy vegyék őket is védelmük alá. E kérésnek sajnos nem volt hatása, hiszen a kérdéses egyéneknek meg kellett volna jelenniük a svéd vagy a svájci követségen, ezt azonban nem volt mód kommunikálni feléjük.

Július végén, amikor is a deportálások időlegesen szüneteltek, Horthy ajánlatot tesz a szövetségeseknek: különböző embercsoportokat ajánl fel, úgy mint tíz év alatti gyerekeket, akik Palesztinába távozhattak volna, vagy a svéd kapcsolatokkal rendelkezőket, akik pedig Svédországba mehettek volna. Az amerikaiak számára nem is kérdéses, hogy e felvetésre azonnal igennel fognak felelni. Rendelkezünk egy július végi vázlattal, ami azt bizonyítja, hogy az Egyesült Államok egyoldalúan is hajlandó lett volna az összes magyar zsidó átvételére, amennyiben Horthy elengedi őket. A Vöröskereszt át is adja az erre vonatkozó üzenetet augusztus elején, bár senki sem bízik igazán az ügy sikerében, mivel úgy gondolják, hogy Horthynak nincs többé fennhatósága a magyar zsidók felett, és a nácik legfeljebb ellenszolgáltatások fejében lennének hajlandóak ilyesmiről tárgyalni. A túszul ejtett magyar zsidó elengedéséről a HMH aztán effajta tárgyalásokba is hajlandó bonyolódni.

Henry Morgenthau

Összességében azt mondhatjuk, hogy a HMH nagyon is intenzíven követi a magyar eseményeket, és többféle stratégiát is próbál alkalmazni. Magyarország esetében látják a legkomolyabb esélyt emberek megmentésére, így energiáik legjelentősebb részét épp a magyar zsidó ügyekre fordítják.

Engedje meg, hogy némileg tágabb kérdéssel folytassam: mely tényezők határozták meg az amerikaiak zsidóüldözéssel kapcsolatos reakcióit és politikáját? Hogyan változott az amerikaiak hozzáállása a háború éveiben? Mely korlátokkal voltak kénytelenek szembenézni, melyek gátolták a hatékonyabb fellépést?

Az Egyesült Államok az 1930-as évekre erősen elköteleződött a nemzetközi semlegesség mellett. Nagyon kevés amerikai támogatta az ország más kontinenseken zajló konfliktusokban való részvételét – példa erre a spanyol polgárháború vagy Kína Japán általi inváziója. Az amerikaiak akkor sem akarnak ezen változtatni, amikor a nácik elkezdik növeli katonai erejüket, majd hamarosan Németország területét.

A zsidók náci németországbeli és nem sokkal később csaknem összeurópai üldöztetésével kapcsolatban rengeteg információ áll rendelkezésre Amerikában, mégsincs hajlandóság arra, hogy változtassanak a törvényeiken és több zsidó bevándorlót fogadjanak be. Az USA amúgy több zsidó menekültet fogad be, mint bármelyik másik ország, de ez sem jelent túl sokat. E viszonylag magas számért részben eleve az felel, hogy az Egyesült Államok csak 1941 végén lép be a háborúba, a bevándorlás lehetősége tehát némileg tovább fennáll, mint más államok esetében.

Ugyanakkor ki kell jelentenünk, hogy az USA a harmincas és negyvenes években rasszista és antiszemita államnak számít, melynek bevándorlási törvényei a fajtisztasági eszmékben gyökereznek és különbséget tesznek kívánatos és nem kívánatos bevándorlók között. A gazdasági válság hatása szintén erősen érződik még, és sokan attól tartanak, hogy az immigráció felfutása csak a gazdasági problémákat tenné még súlyosabbá. Ezek a legfőbb tényezők és ezek közül alighanem az esetleges háborús konfliktusból való kimaradás célja a legfontosabb: az Egyesült Államok az 1938-as novemberi pogromok és a kibontakozó menekültválság láttán sem szándékozik elköteleződni, nehogy végül belerángassák egy újabb háborúba.

Az amerikai hozzáállás aztán fokozatosan alakul át, ahogy a zsidókkal szemben elkövetett tömeggyilkosságokról egyre több információ áll rendelkezésre. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a zsidók 1930-as évekbeli üldöztetését még sok amerikai képes volt felfogni, sőt bizonyos fokig elfogadni, de a tömeggyilkosságokat már jóval nehezebb volt feldolgozniuk.

az USA a harmincas és negyvenes években rasszista és antiszemita államnak számít

Az amerikai hozzáállás megváltozásához eközben a szövetségesek győzelmi esélyeinek növekedése is érdemben hozzájárult: ennek fényében válik csak érthetővé, hogy a HMH alapítására miért épp 1944 legelején kerül sor. Az amerikaiak ekkorra már gyakorlatilag biztosra veszik, hogy győzedelmeskedni fognak és ezért a humanitárius szempontok némi támogatását sem a kormány, sem az amerikai állampolgárok nem gondolják többé időszerűtlennek.

A HMH tevékenységét ugyanakkor szigorú korlátok közé szorítja, hogy – amint a kortárs elv kimondja – bármit megtehetnek a zsidók megmentésért, mely „összhangban van a háború sikeres lefolytatásának alapelvével". Nem igényelhetnek tehát erőforrásokat, amennyiben az a háború meghosszabbodásával járna. Auschwitz bombázásának kérdésében is ez lesz a kulcsmomentum: a HMH továbbítja az oda vezető vonatsínek bombázására vonatkozó felhívásokat, amire a hadügy annyit reagál, hogy ez nem tartozik háborús céljaik közé, és erőforrásaikat nem áldozhatják humanitárius célokra. A HMH e korlát létezését alapvetően elfogadja: azonnal visszakoznak, és hónapokig még csak nem is említik újra kérésüket.

Mindehhez érdemes hozzágondolnunk a földrajzi és kronológiai tényezőket: a hadseregek pozíciói, a segélynyújtás konkrét lehetőségei, vagy például a román és bolgár állam háborús politikája éppúgy hatással van a HMH cselekvési lehetőségeire, ahogy a rendelkezésükre álló információk mennyisége és minősége. 1944 hónapjai során folyamatosan változik, hogy a HMH pontosan mit is tud megtenni. Ez helyenként éles korlátokat jelent, de egyre újabb lehetőségeket is hordoz. A HMH tevékenységét tehát nem lehet kizárólag a holokauszt kontextusában értelmezni, történetük megértéséhez a második világháború alakulására is folyton figyelemmel kell lennünk.

Zárásként beszéljünk röviden a historiográfia és a kutatás kérdéseiről. Az a benyomásom, hogy a korábbi években a HMH történetét viszonylag kevéssé tárgyalták. Miért alakult ez így, és mi szükségeltetett ahhoz, hogy a HMH történetét Ön könyvében oly részletesen rekonstruálhassa? Hogyan látja, a HMH-vel kapcsolatos új tudásunk mennyiben változtatja meg az amerikaiak második világháborús tevékenységével kapcsolatos összképet?

Már a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években is számos könyv jelent meg az Egyesült Államok és a holokauszt témájában. A csúcspont e téren alighanem David Wyman 1984-es *The Abandonment of the Jews* (A zsidók elhagyatása) volt. E könyvek gyakran tág keretben tárgyalták az USA holokauszt idején játszott szerepét és az amerikaiak – elsősorban a Külügy és Roosevelt elnök – közönyösségére helyezték a hangsúlyt. E könyvekben rendszerint volt egy záró szekció, melyben a szerzők úgy érveltek, hogy az amerikai politika 1944-re megváltozott, és fókuszálni kezdett az embermentésre. Wyman ezzel kapcsolatban úgy értékelt, hogy ez azonban túl kevés volt, és túl későn következett be – szerinte ezáltal nagyjából 200 000 embert megmentettek ugyan, de az összképen ez is csak keveset változtat.

Meglepőnek találtam, hogy senki sem vizsgálta komolyabban és részletesebben, hogy kik is voltak e politika képviselői, és pontosan miként is cselekedtek. Az derült ki számomra, hogy az iratok még az 1944-es módon voltak elrendezve: szervezetek, személyek és témák szerint voltak alfabetikus rendben, összesen 120 dobozt megtöltve. Ez kiváló módszer, amennyiben egy titkár arra törekszik, hogy bármit gyorsan meg tudjon találni, a történészi munka szempontjából e beosztás azonban nem igazán szerencsés. Két évet töltöttem e dobozok tartalmának befényképezésével, és minden dokumentumot a dátuma szerint mentettem el. E dokumentumok mappába tételével a történet kronológiai rendje helyreállt: egyből láttam, hogy a HMH mikor mit kapott, és mire mikor és hogyan válaszolt. Ezáltal lehetővé vált a HMH történetének pontos rekonstruálása.

Összesen 43 000 dokumentumról volt szó, melybe a személyi hagyatékok is beleértendők: disszertációmat és tavaly publikált könyvemet ezek alapján írtam. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy számos kérdésre teljes bizonyossággal tudok válaszolni, amire jellemzően csak kevés történész képes: határozottan állíthatom, hogy „nem, ezzel sose foglalkoztak" vagy hogy „igen, tudtak erről és így reagáltak rá." A rengeteg Magyarországgal kapcsolatos dokumentum lehívása az imént például mintegy 15 percembe került.

Azért is szerettem volna e történetet részletesen feldolgozni, hogy ezáltal mintegy emléket állítsak a HMH

ugyancsak jelentős tevékenységének. Az USA holokauszt idején vitt szerepének tárgyalásakor a korábbi főtendencia az volt, hogy e szerepet alapvetően sikertelennek, sőt kifejezetten bukásként értékeljük. Ebben van is némi igazság, ugyanakkor a passzivitást 1944-re felváltja a mentés fázisa. E változás tanulmányozását rendkívül fontosnak tartom. Visszatekintve hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy mindenkit meg kellett volna mentenünk és úgy teszünk, mintha mindez lehetséges lett volna. Úgy gondolom, hogy értelmesebb azt vizsgálnunk, hogy az USA hogyan is próbált cselekedni, milyen lehetőségek álltak rendelkezésére, és milyen korlátok között volt kénytelen tevékenykedni. A nácizmus üldözöttjeinek megmentésére csakis egyetlen igazán hatékony mód volt, mégpedig a katonai győzelem – a holokausztnak ténylegesen ez vetett véget.

A HMH történetének ismerete összetettebbé teszi az USA világháborús szerepével kapcsolatos képet. E történet azt mutatja, hogy az amerikaiak folyamatosan vitában állnak egymással, és hogy a humanitárius csoportok 1944-ben képesek voltak jelentős győzelmet aratni: 17 hónapon át magasfokú mentési akciókra került sor. Az Egyesült Államok ekkor önmagával kapcsolatos retorikájának megfelelően cselekedett. Amennyiben az USA későbbi emberjogi tevékenységét vizsgáljuk, mint például a magyar menekültek ötvenes évekbeli befogadását, azt látjuk, hogy az részben önös érdekből történt – az amerikai szervezetek az imént említett magyarok esetében a szovjet rendszerrel kapcsolatos bennfentes információkhoz akartak jutni.

A HMH esetében ellenben nem voltak ilyen motívumok. A legtöbb amerikai nem pártolta, hogy a megmentett zsidók bevándoroljanak Amerikába, és ez nem is volt a HMH célja. Egyszerűen szerették volna megmenteni ezeknek az embereknek az életét, és ezt nemes elvekkel igazolták: a demokrácia szellemiségéről beszéltek, továbbá arról, hogy Amerikának meg kell felelnie a demokrácia igéretének. Ez manapság különösen inspiráló gondolat.

A beszélgetésre 2019. június 14-én került sor Washingtonban. Az elmondottak nem képviselik a United States Holocaust Memorial Museum hivatalos álláspontját. Készítette és az angol eredetiből fordította: Laczó Ferenc.

Borhi László

KIIRTANÁK…

… az Európában utolsóként fennmaradt zsidó közösséget

Magyarország (majd ezt követően Románia, Bulgária és Finnország is) 1942 nyarától titkos diplomáciai csatornákon kapcsolatot keresett az angolszász hatalmakkal, majd később a Szovjetunióval, hogy kipuhatolják egy külön-megállapodás feltételeit. Horthy Miklós kormányzó, illetve a kiugrás végrehajtásával megbízott Kállay Miklós miniszterelnök kezdetben abban reménykedett, hogy az átállással, ha ez a várt angolszász megszállással egy időben következik be, el lehet kerülni nem csak az ország német, hanem a szovjet megszállását is. A magyar vezetés abban bízott, hogy egy esetleges különmegállapodás eredményeként egészében vagy legalább részben megtarthatja az 1938 óta visszaszerzett területeket. 1943 végére azonban nagyot változott Magyarország álláspontja, hiszen a kiugrásért már csak annyit várt, hogy, akárcsak Ausztriát, a szövetségesek felszabadítandó országként kezeljék, és hogy elismerjék a győzelemhez nyújtott hozzájárulását. Egy amerikai feljegyzés szerint Budapest politikai és területi követeléseket már nem támasztott. A szövetségeseket, Moszkvát ideértve, kezdetben nem hozta lázba, hogy Hitler csatlósai kiutat keresnek a háborúból, részben azért, mert német provokációnak tartották a szövetségesek közötti viszony aláaknázására. A nyugatiakat olyannyira nem, hogy 1943 januárjában egy Sztálinnak szánt gesztusként elfogadták a feltétel nélküli megadás elvét, vagyis azt, hogy a szóban forgó országok semmilyen engedményt nem várhatnak a kiugrásért cserében. A különbéke megkötése olyannyira nem volt fontos, hogy 1943 folyamán a szövetségesek nem tudták megmondani, hogy Magyarország milyen megadási feltételekre számíthat.

Stratégiai összefüggések azonban felértékelték a kiugrási kísérleteket, hiszen egy hű szövetséges kiválása a háborúból annak német megszálláshoz vezet, ami viszont újabb terhet jelent a német hadviselés számára. A kiugrasztást arra az időpontra kellett időzíteni, amikor ez a szövetséges terveknek leginkább megfelel. Egy alább közölt irat alapján a brit kormány már 1943 márciusában erre a következtetésre jutott. Őszig azonban figyelembe vették, hogy a kiugrásra csak akkor kerülhet sor, ha a szövetségesek képesek elhárítani a német megszállás veszélyét. Ekkor azonban változás következett be a szövetségesek politikájában. 1943 szeptemberében kitűzték a partraszállás helyét és időpontját is. A hadművelet sikerének érdekében el akarták érni, hogy a német hadvezetés csapatokat vonjon ki Franciaországból. Arra számítottak, hogy Magyarország megszállása akár 10-15 hadosztályt is leköthet.

Ettől fogva fontos szempont lett a kiugrás még akkor is, ha ez a német megszállással jár. Ennek következményeivel a zsidó lakosságra nézve nem mérlegelték, vagy legalábbis ez idáig nem került elő erre vonatkozó adat, holott amerikai és brit vélemény szerint is a magyarországi zsidók helyzete kedvező volt a többi német befolyás alatt álló országhoz képest. Eddigre már azzal is tisztában voltak, hogy a németek és helyi kollaboránsaik közreműködésével lemészárolták Kelet-Európa, sőt a nyugati országok zsidó lakosságának jelentős részét. Ez a politikai változás nyomon követhető abban is, amit a szövetségesek képviselői mondtak magyar tárgyalópartnereiknek. Egy darabig megértően fogadták, hogy a német veszély miatt csak akkor kerülhet sor a kiugrásra, amikor az angolszász csapatok elérik a határokat (amire soha semmilyen reális esély nem volt), ősztől azonban kérlelhetetlenül sürgették a kiugrás végrehajtását. Az amerikai külügyminisztérium egy feljegyzése szerint a csatlósok leválasztása katonai döntés volt, amelyet a háborús helyzet miatt magáévá tett.

Magyar és amerikai megbízottak titkos tárgyalásokat folytattak Isztambulban 1943 szeptemberétől egy külön-megállapodás érdekében, melyről a németek tudomást szereztek. Ennek eredményeként Magyarország elfogadta a feltétel nélküli megadást, és a megállapodás aláírása érdekében amerikai katonai küldöttséget vártak Magyarországra, amely néhány nappal a német megszállás előtt érkezett meg. Hitler a Magyarországon élő nagyszámú zsidó lakosság tűrhetetlen jelenléte mellett a küszöbön álló magyar árulást nevezte meg a megszállás indokául.

A továbbiakban rövid részleteket közlök a témára vonatkozó iratanyagból a megjelenés helye vagy eddig publikálatlan és ismeretlen iratok esetében a levéltári jelzettel ellátva. Minden esetben a dőlt betűvel szedett rész az én kiemelésem.

National Archives and Records Administration [NARA], Record Group [RG] 226, OSS 'Withdraw Records' Entry A1-210, SOE Branch Files 1943 Hungary, Box 286, WN 12125-12127. "Az SOE Magyarországra vonatkozó politikája". 1943. március 24.

„Az SOE akkor kezdte magyarországi működését, amikor az ország még semleges volt... Ami Magyarországot illeti, az SOE utasítást ka-

pott arra, hogy lehetőség szerint zavarja meg a kommunikációs vonalakat, hogy Németországba ne juthassanak el az oda szánt szállítmányok... ugyanakkor az SOE azt az utasítást kapta, hogy ne avatkozzon be a kormány ügyeibe, mivel bármilyen politikai felfordulás azonnal német megszálláshoz vezetett volna.

Ma azonban Magyarország ellenséges állam, és *Őfelsége kormánya már nem tart a német megszállástól, ami pozitív fejlemény lenne, mivel fokozná a német hadseregre háruló feladatokat. Ez az előny még nagyobb is lehet, amennyiben a politikai felfordulást arra az időpontra lehetne időzíteni, amikor a Szövetségesek partra szállnak Európában."*

NARA RG 59, General Records of the Department of State, Decimal Files 1940-1944, Box 2955, Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának feljegyzése a brit kormánynak". 1943. április 28.

„Egy elsietett politikai fordulat azoknak az elemeknek a megsemmisüléséhez vezethet, akik hasznosabbak lehetnek az Egyesült Nemzetek számára, amikor mindez a siker reményében végrehajtható."

The Macartney Papers, Bodleain Library, Oxford Box 5. Barcza a külügyminiszternek. 1943. május 23.

A Foreign Office egy képviselője, egyben a brit hírszerzés genfi rezidense, Frederick Vanden Heuvel megnyugtatta Barcza Györgyöt, hogy

„Anglia semmi olyat nem vár el Magyarországtól, amely német megszállást válthat ki, és a következmények fényében nem tudja elképzelni, hogy Magyarország kiugorjék a háborúból."

Juhász, 154. o. 31a irat. F. K. Robertsnek, a Központi Osztály Vezetőjének feljegyzése. 1943. június 5.

„A kibontakozó általános kép szerint a magyarok felismerték, hogy Németország elveszítette a háborút, és ezért a tengelyhatalmaknak nyújtott segítségüket – az öngyilkossággal határos mértékig – lecsökkentették. A németek látják ezt de nem léphetnek fel nyíltan ellenük. A csehek is rájöttek, hogy a magyar ellenállás a tengellyel szemben realitás, és most attól tartanak, hogyan hat ez ránk, különös tekintettel, hogy a Protektorátusban semmi nyoma a hatásos ellenállásnak."

Amerikai katonák a felszabadított Buchenwaldban, 1945 áprilisában.

Neal H. Petersen, From Hitler's Doorstep – The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945. University Park Pennsylvania, 1996. 71. o. Dulles távirata Donovannak. 1943. június 12.

Az amerikai hírszerzés a német Abwehrben dolgozó ügynökétől, Hans Bernard Giseviustól úgy értesült, hogy

„Hitler, mivel úgy érzi, be akarják csapni, feldühödött a magyarokra és abban bízik, hogy megszabadulhat Kállaytól, elintézheti majd az árulókat."

The Macartney Papers, Bodleain Library, Oxford Box 5. Barcza jelentése a külügyminiszternek. 1943. augusztus 5.

Dulles elmondta, hogy

„Magyarországnak azonnal követnie kell Olaszország példáját és vállalnia kell a következményeket. Amennyiben Magyarország nem vonja le a helyzetből adódó következtetéseket, ez azt jelentené, hogy újból a németek mellé áll. Ezzel örökre elvesztené az esélyt, hogy a szövetségesek másként bánjanak vele, mint a németekkel... Magyarországnak meg kell tennie ezt a lépést akár a német megszállás kockázatának árán is."

Public Records Office (PRO) CAB 121-441. Az Egyesített Vezérkari Főnökök Tervező Osztályának feljegyzése. 1943. augusztus 22.

„A német haderőnek Magyarország megszállására történő átcsoportosítása veszélyes mértékben meggyengítheti Németország többi hadállását."

Juhász Gyula: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest, 1978. 219. o. 47. irat. A vezérkari főnök helyettes számjeltávirata a vezérkari főnöknek. 1943. augusztus 23.

„A magyar kapituláció katonai és politikai szempontból egyaránt nagy zavart keltene Németországban, ha pedig, amint azt lehetségesnek tartjuk, Románia is követné a példát, Németország olyan válságos helyzetbe kerülne, melynek feloldására elkerülhetetlenül Magyarország megszállására kényszerülne.

Még abban az esetben is, ha a körülmények megengednék, hogy Németország a kockázatot vállalva, csapatokat vonjon el máshonnan Magyarország megszállására, helyzetének a más hadszíntereken következésképpen beálló meggyengülése előnyünkre szolgálna.

Magyarország kétségtelenül tisztában van azzal, hogy kapitulációjára a németek az ország inváziójával felelnének, mi pedig, a jelen körülmények között, semmiféle segítséget nem tudunk nekik nyújtani...."

A mi szempontunkból Magyarország minél előbb cselekszik, annál előnyösebb, tekintettel a lépés hatására Észak-Olaszországban, az orosz arcvonalon és befolyásolhat más csatlós országokat is. A legalkalmasabb pillanat Magyarország megadására az lenne, ha Olaszország kapitulációjával szinkronizálnánk, ha egyáltalán lehetséges."

NARA, RG 226, Entry 192, Box 88. A Political Warfare Executive feljegyzése. 1943. szeptember, é. n.

„E pillanatban a Secret Intelligence Service berni kapcsolatain keresztül arra igyekszik rávenni Magyarországot, hogy lépjen ki a háborúból... Cél: *diszkreditálni a magyar kormányt a németek szemében és megvalósítani a német megszállást*, diszkreditálni a kormányt a németek szemében, annak megdöntése céljából, melyet német megszállás követ."

Warren F. Kimball, Churchill and Roosevelt - The Complete Correspondance. Princeton, 1984. Volume 2, 498-499. Churchill levele Rooseveltnek. 1943. október 7.

„A németek tartanak Magyarország és Románia dezertálásától. Amikor felidézzük, hogy milyen nagyszerű eredményeket hoztak a katonai cselekményeink által kiváltott potenciális reakciók Olaszországban, nem lennénk-e rövidlátóak, ha nem vennénk figyelembe a lehetőséget egy hasonló vagy még nagyobb földcsuszamlásnak az általam említett országok egy részében vagy mindegyikében? Ha képesek lennénk ilyen hatást elérni, és hasznot húzni belőle, közös dolgunk Olaszországban sokkal könnyebbé válna."

Juhász Gyula, Magyar-brit titkos tárgyalások, i. m. 271. o. 82. sz. irat. Sir A. W. G. Randall külügyi tanácsos feljegyzése Namier professzorral folytatott beszélgetéséről. 1943. október 14.

„Namier professzor (Jewish Agency) tegnap közölte velem, munkatársai súlyos aggodalommal gondolnak azokra a lehetséges következményekre, amelyek a Magyarországon viszonylagos biztonságban élő 800 000 zsidót sújtanák, ha a magyar kormány idő előtt szakítana Németországgal... Németország valószínűleg nem tűrné el a magyarok elszakadását és amíg hadseregük helyzete lehetővé teszi, a magyar kormány ilyen lépésére a németek az ország megszállásával válaszolnának, és kiirtanák az Európában utolsóként fennmaradt zsidó közösséget... A zsidókat illetően az egyetlen remény, hogy a magyarok nem tesznek semmit addig, amíg gyakorlatilag nem látszik valószínűnek, hogy a németek nem képesek reagálni."

D. Allen feljegyzése: „Mindig nagy figyelmet fordítottunk erre a kérdésre, mert egyike volt azon érveknek, amelyek szerint ne sürgessük a magyarokat, hogy azonnal és nyíltan álljanak ellen a németeknek, mert azzal együtt járna a német megszállás veszélye."

NARA RG 218, JCS, Geographical Files 42-45, Box 191. William Donovan feljegyzése a State Departmentnek. 1943. október 23.

Ullein Reviczky stockholmi követ megbeszélése az OSS stockholmi képviselőjével, R. Taylor Cole-lal. Az erről készült amerikai feljegyzés szerint Ullein közölte,

„Magyarországon tudják, bármit kívánnak is a szövetségesek, meg kell tenni, és ha a feltétel nélküli megadás konkrét feltételeit meg lehetne kapni anélkül, hogy ezt a szót kiejtenék, az meggyorsítaná a kívánt cél elérését."

NARA, RG 218, JCS Geographical Files, 42-45. Boy 191. William Leahy, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága elnökének 1943. november 2-én kelt feljegyzését idézi: Memorandum by Cordell Hull to Admiral Leahy, 1944. március 16.

„A vezérkari főnökök véleménye szerint katonai szempontból jelentősen előmozdítaná a szövetségesek céljait, ha Románia és Magyarország vagy mindkét ország kilépne a háborúból, attól függetlenül, hogy egy ilyen lépés minden bizonnyal ezeknek az országoknak a teljes német megszállásával járna."

Papers of Allen Dulles, Seely Mudd Library, Princeton. Távirat az Egyesült Államok berni követségének (Allen Dulles). 1943. november 3.

„Ami a Kállay és környezete számára adott egymásnak ellentmondó tanácsokat illeti, az Ön személyes tájékoztatására közlöm, hogy az Egyesített Vezérkari Főnökök jóváhagyták a Magyarország és a többi Tengely csatlós azonnali leválasztására irányuló erőfeszítést. Adolf tud erről a döntésről és ennek megfelelően tájékoztatja embereit. A vezérkari főnökök állásfoglalása irányadó az Ön számára."

PRO, FO, 371-39251. W, Harrison feljegyzése, 1943. december.

„Szeptemberben a brit kormány azért nem egyezett bele abba, hogy nyilvánosságra hozza a magyar megállapodásra vonatkozó megállapodást, mert tudta, hogy a magyar kormány valójában csak akkor adja meg magát, ha reális esélyt lát arra, hogy német invázió esetén védelmet kap a szövetségesektől. Azonnali megadás pedig egyelőre nem szolgálná a szövetségesek érdekeit sem, mert Magyarország német megszállásához és bábkormány hatalomra juttatásához vezetne. Churchill és a vezérkari főnökök ragaszkodtak ehhez az állásponthoz."

Papers of Allen Dulles, Seely Mudd Library, Princeton. Jackson feljegyzése Dullesnek. 1943. december 18.

Ifj. Horthy Miklós levele Ghika György közvetítésével:

„Ha a szövetségesek kapitulációt várnak Magyarországtól, akkor tesz róla, hogy ez megtörténjen."

NARA, RG 226, Entry 191, Box 1. Az OSS feljegyzése, „A magyarországi zsidók", 1944. október 19.

„A német megszálláskor... Európának a Tengely által uralt részében Magyarországon élt a legnagyobb és a legjobb helyzetben levő zsidó közösség. A magyar kormány nem mindig követte Berlin útmutatásait és nagyobb mértékű politikai függetlenséget mutatott, mint a többi náci csatlós. A Horthy rezsim habozott és nem követte a nácik politikáját, melynek végső célja a deportálás, kiéheztetés és a megsemmisítés... *Mire megkezdődött a magyarországi zsidók deportálása, már brutálisan meggyilkoltak mintegy két millió lengyel zsidót, Németország Ausztria, Csehszlovákia, Görögország és Jugoszlávia zsidó lakosságát megsemmisítették, Belgium, Hollandia és Franciaország zsidó lakosságát haláltáborokba vitték. E sok millió zsidó sorsa nem sok figyelmet kapott egy olyan világ részéről, amelyet jobban lefoglaltak a háború megnyerésének nagyobb problémái."*

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 25 200 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149, 210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

A Szombat Alapítvány kurátorai, Forrás-Biró Aletta pszichológus, Komoróczy Szonja Ráhel hebraista és Kovács András szociológus is arra biztatják Önt, hogy

2019-re is fizessen elő a Szombatra!

Neve és postacíme megjelölésével, legalább 6950 Ft (vagy fél évre 3500 Ft) telebankos vagy internetes átutalásával a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára közvetlenül is intézheti előfizetését.

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások; több, mint 25 éves tapasztalattal!

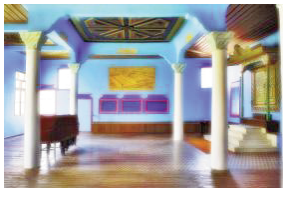
IV. ker., Fóti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.
XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

OPEL ŠKODA TOYOTA FIAT RENAULT DACIA Volkswagen Service BOSCH Service Schiller.hu

Mazsike kulturális utazás 2019 ősz:

Thesszaloniki és Észak-Görögország
2019. 09. 17-21.

- szállás: 4 éjszaka Thesszalonikiben, belvárosi szállodában
- program: egynapos kirándulások privát busszal a következő helyekre: *Thesszaloniki, Vergina, Veria, Kastoria, Kavala, Filippi*
- a környék zsidó, ókori, makedón, bizánci, római –és török kori, öröksége, természeti szépségei

További információ, jelentkezés: mazsike@gmail.com, 06 1 311 6665

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.
Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **10 740 forint kedvezménnyel*** mindössze 24 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!
egy szám újságárusnál: 700 Ft | egy szám éves előfizetőknek: **489 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
negyedév: 7 590 Ft | fél év: 13 800 Ft | egy év + olvasókártya: 24 960 Ft

20% kedvezmény:
Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Szkéné Színház | Trafó

10% kedvezmény:
Tengerszem Túrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:
www.magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCS

9 770865 384003 19008

nka